

ГАРМІОНЕ

НАРИС ІЗ ЖИТТЯ ЧОРНОМОР'Я ПІД КІНЕЦЬ
V. ВІКУ ДО ХР.

НАШІСАВ

Юліян Опільський.

ЛЬВІВ 1921.

НАКЛАДОМ ВИДАВНИЧОЇ СПІЛКИ.

ГАРМІОНЕ

НАРИС ІЗ ЖИТТЯ ЧОРНОМОРЯ ПІД КІНЕЦЬ
V. ВІКУ ДО ХР.

написав

Юліян Опільський.

ЛЬВІВ 1921.

НАКЛАДОМ ВИДАВНИЧОЇ СПІЛКИ.

З ДРУКАРНІ СТАВРОПІГІЙСЬКОГО ІНСТИТУТА
ПІД УПРАВЛІННЯМ Ю. ОМДОРКА.

I.

— Чи Ойтозірос ще не вернув?

— Ні, деспойна!

— То йди, поглянь на вулицю, чи не вертає?

— Ох, я боюся, деспойна.

— Боїшся, так я сама піду...

Дівчина-невольниця кинулася до стіп свої пані.

— О не йди туди, Гарміоне, не йди! Твоя краса сей-час зверне увагу посіпаків Критія, а між ними, як знавш, з чимало сих, що бували колись у сьому домі...

Бліда тривога тихо, нечутно, м'яким крилом вічної птиці надлетіла з надвору і сіла на беріжку хрустальною водою наповненого збірника посеред перістілю. Вона гляділа з поміж вієрів пальм, бил ірісів та лилей, просто в очі Гарміони та її служниці. І вони обі завмерли, дивлячись у лице Горґони жаху-тривоги.

Довкола мовчало все. Гамірні, рухливі вулиці Атен наче змінилися у порослі асфоделями елізійські поля по той бік Лети. Затихла гамірня агора-ринок. У мишачі нори поховалися крикуни-демаґоґи, які довели до упадку гордий город Кекропса і Тезея. Тільки в ряди-годи почувалися мірові кроки побідних, спартанських дружин. Нечисленні прохожі горожани з жахом та пенавістю гляділи на них, бо за ними ступали гуртками ще завзятіці вороги атенської демократії — поклонники спартанських порядків, окружені посіпаками. Керамейкос, Пнікс, Пірей та Фалєрон виплювали на вулиці всі свої подонки, корабельних та портових робітників, злодіїв, жебраків, грабіжників, лінтяїв, які вмить примінилися до нового ладу чи безладдя.

На чолі сеї товпи ступали молодці, сини перших родів в Атенах, яким надоїла народня воля. Вони бралися ось мечем, ножем, отруєю знищити усе, що могло її відбудувати. Не трицять тиранів було в Атенах, а стільки, скільки молодих паничів виростало у мозайкових перістілях атенської аристократії. І не дружини спіжевих Спаргіятів були грізні горожанам, а ся підла товпа мійського шумовиння, яка помагала їй служила панам. Бо пани та шумовиння се союзники у боротьбі з трудовим народом.

Після тяжкої, майже трицятьлітньої боротьби повалили вони державу, виссали силу народа, повбивали його про-

відників, довели до роспуки купця, хлібороба, ремісника. Вони зломали силу, яка була сонцем усього грецького світа, а місто неї з Тартару закликали жах, який холодним потом обливав тіло, від якого дрожать коліна, а лице вкривається блідістю, Сей жах ішов від лискучих збруєю спартанських дружин і від сірої маси зголоднілої товпи і налягав на уми. Він втискався у найдальші кімнатки атенських домів, уповзував у всі серця, відбирав тямку умам, розривав узли приятни, любови, милосердя. І ось зайшов аж тут.

— Я боюсь, деспойна, — говорила гарна, кучерява невольниця, криючи смугле личко у складках хітону пані. — Від битви під Аргінузами, де згинув твій брат, нема мені ні їди, ні сну. Наче демони обступили мою душу, та лякають її страхіттями підземелля. У довгих, безсонних ночах причуваються мені голоси померших, наче лиха ворожба. А тепер... о деспойна! Коли вертаючи з похоронів твого батька, побачила я на ринку Терамена, Критія та Спартіятів, освітлених смолоскипами, моє серце крикнуло з болю як Фільоктет у драмі... О горе! Сповнилося віщування серця! Ворожі боги зруйнували тихий спокій твого світа о деспойна! Вони вбили й мене! Ратуй мене, Гарміоне, як твоя власність, твоя невольниця, ратуй мене передімною самою. Бачиш, учера найшла я над берегом Іліссу... болиголов.

— Чогож ти ходила над Іліссос, дитинко? Сама кажеш, що боїшся, відкиж у тебе так знечевя набралося відваги?

— Чого? — повторила дівчина і підняла голову з колін своєї пані. — Гей, знаю я, яка то сила туди мене тягне! Там, над Іліссом, гроби... та гріб твого брата Стратоніка. Се він кличе мене до себе: „Прийди до мене, у мою тісну кліточку, принеси мені квітку спомину, як колись носила квітки любови! Обійми холодний камінь, як колись обіймала мою життям кипучу грудь і заплач, як колись утішалася!“ Ось що мене тягне туди над Іліссос, ось що подало мені у руки конейон.

Темне, помарніле лице невольниці, наче ожило на хвилину від спомину, але по хвилі знову жах заволодів неподільно над усіми його рисами. Широко розплющилися великі, чорні очі, горі піднялися брови, кутики повних, коралевих уст опали в долину.

— Ратуй мене, деспойна! — повторила, голос дровав помітно, а руки зложила, наче в молитві.

Повна, мала рука пані спочила на голові невольниці.

— Правда! Стратонік любив тебе! — зітхнула Гарміоне. — Я знала про се і скривала перед батьком. Тепер нема вже батька, але нема й кого любити. Бідна ти, дитинко, але що я... що я бідна тобі поможу? Ти втратила тільки любов, я все що мала... все, крім життя.

У темно-синіх очах Гарміони заблестіли жемчуги сліз, дрогнули уста, а висока груди піднялася зітханням. Невольниця мовчки узяла одну з її рук і притиснула до уст.

— Прости, деспойна! Я за своїм горем забула твоє...

— Власне горе, Демофіле, завсігди найтяжче, власна заслуга найбільша, найменчий злочин.

— О так! Але й власне бажання видається найважливішим зпоміж усіх других, чому ж його не сповнити?

Демофіле ясним поглядом обкинула стать своєї пані й заглянула її в заплакані очі.

— Бажання, дитинко? — спитала протяжно Гарміоне. — Якеж бажання є в тебе? Якщо можеш, сповни його, я даю тобі свободу, іди й роби, що знаєш!

— Ти не зрозуміла мене, деспойна! Моє бажання те саме, що й у тебе: се бажання вмерти, або, або тікати ген далеко, далеко від гамору, брязку, від брехливих, атенських чепурунів з головами діточої кукли а серцем шакалів, далеко від гробів, які тягнуть до себе живу людину сильніше від понади живого тіла, десть у безвісти, де пливе Океанос, або де живуть Кімерійці...

Спішні кроки почувалися у продомі і обі дівчини позривалися. Демофіле подалася назад, Гарміоне поступила кілька кроків наперед. І ось відхилилася завіса, яка ділила перістіль від сіний і під стовпами кольонади указався високий, стрункий муж у полотняному хітоні. На лівій руці мав перевішений плащ, який скинув був задля спеки, а в правій чималий шкіряний мішок. За ним сопів та пихтів невеличкий собою, але грубий наче бочка, лисий Атенець з червоним лицем та маленькими, хитрими очима.

Сумні черти дівчини прояснилися, наче всміхнулася до неї рожевопальця Еос.

— Ах, дядечку! Хай поблагословить тобі Гермес у всіх замислах, хай постелить тобі доля шлях життя мягким полотенцем з Аморгос за се, що відвідуєш мене самотню. Ось сядь біля мене, а ти, Демофіле, подай вина, але сього з Хіосу, бо воно солодке як мід, а подає членам силу Геракля.

Ойтозірос уступив з пошаною у тінь кольонади, а невольниця подала у срібному кретері змішане з водою вино. Грубий дядько розгорнув заялзений гіматіон, попив вина, відсапнув глибоко і забалакав скороговіркою:

— На Зевса! Ніякий сікофант за небіщика Клеона не набігався так, як я сьогодні. Увесь день на ногах, від Критія до Лізандра, від Лізандра до Періксена, від Періксена до Тезейону. Я молився, плакав і знову молився але в Пропілєях Спартіят мало черева мені не провертів. Не пустили на Акрополіду собачі скоти. О Атене Промахос! Злізь та подивися на спадщину Арістіда, Темістокля, Перікля!

Заболочені постоли пельопонезьких бовванів топчуть барвисту мозайку Партеону, на гермах та статуях вішають чужинці свої вошиві кожухи та плащі, а нас, сіль усієї геленської землі, лякають наче дітий Лямію. Але досить того, — перепинив сам себе, — скажи, що задумуваш зробити зі собою? Ти знавш, що Періксен...

— Періксен певно знає, що батько помер, та що не остигло ще й гаразд попелище його костра, а там... Свого часу заходив він у нашу домівку, та ні батько ні я не вітали його радо і він пішов собі. Якеж йому діло до мене?..

Череватий Ономархос порушився на кріслі.

— Звісно, що нема ніякого, — признав, — але в тебе може найтися діло до нього. Він прецінь права рука Критія...

— Лишім його! Ти, дядечку, звичайний собі купець, який до нічого не устрявав, противно, ти навіть позичав гроші атенським паничкам на розпусту. Тобі нічого боятися лякедемонської партії. Покійний батько був вправді їх ворогом, але вже не живе. Чогож нам їх боятися?

— Но так! Щож буде одначе, як він забажав забрати майно твого батька? Що зробиш, як він посягне по тебе?

Бистро глянула Гарміоне на свого дядька, який дуже пильпо приглядався чорним фігурам Одиссея та Аяса на темно червоному фоні амфори. Радісне почування ізза приходу дядька счезло вмить, як счезав на водограї дуговий рефлекс.

— Ономарху! — сказала по хвилі. — Часами криють боги від очий смертних тайну створіння, але все таки догляне часами її око мудрця. Та ніякий мудрець не збагне тайни людської злоби!..

Ономархос спаленів.

— Чи ти злобою вважаєш журу про майбутнє?

— Скажи „своє“ майбутнє, ціною чужого горя!

— Не розумію!

Гарміоне встала, а її тонкі брови зтягнулися грізно, а стать випрямилася гордо, як Артеміда, відкривши в кущах підглядача своєї краси.

— Значить ти не всилі зрозуміти, що недосвідня дівчина може догадатися нещирости досвіднього мужа? Ономарху! Не дали боги жінці розуму, який розчленовує та вяже річи й ідеї, але дали їй серце, яке відчуває навіть се, про що й не снилося розумові. Тому кажи отверто: Зачим прийшов ти до мене?

Лице Ономарха прибрало облесний вираз лизуна, який береться видурити щось від багатого приятеля.

— Гарміоне! дитинко! Не зтягай своїх брів та божеського чола, на якому звикли сидати Харіти, а не Зевесові громи. Хотяй у домі твого батька бували софісти та ре-

тори, хочай твоє знання більше ніж у не одного з молодих богачів, які тільки про коні, пси та руханку тєв...

— Щож! — перервала їдко і досадно дівчина. — Руханка се філософія Спартан, твоїх другів! Не диво, що їх розум у мязах, а мізок...

— Тсс! такого не кажи, теперечки раб, який подасть донос на свого пана, дістає свободу.

Та всю мить із під стовпів портику зазвучав чистий, молодечий голос.

— Не забувай, достойний Ономарху, що я не Атенець, а варвар, тому й не треба боятися мене. У мене нема розуміння для чесноти та кальокаґатії, тому не продам Гарміону нікому!

Ономархос кинувся взад, наче побачив у чарці, з якої пив, скорпіона.

— Не держиш своїх рабів у послузі! — скартав братаницю.

— Вони говорять тільки правду! — гордо відтялася дівчина. — Але ти не вважай на Ойтозіра! Він знає, що він раб і готов послухати на кожний кивок моєї руки. Ти діло говори, чого тобі треба від мене?

— Гм! — замнявся Атенець — ...гм ...ага! знаю!... Отже хочай ти розумна як Палляс Партенос, то все таки, а радше саме тому знаєш, що найяркіше світило знання не заступить смолоскипу Гімена. Я знаю, що після смерти батька ти є одиноким власником майна. Вправді поле, винниці та оливники не дали в сьому році доходу, але з торгівлі рибою та збіжем із Ольбією припав нам обоім чималий барисх у атенських тетрадрахмах. Ось твій раб привіс тобі відчислені гроші. Ти заможна дівчина, Гарміоне, і першого мужа в державі не булоб для тебе за богато. Я обчислив менше більше твоє майно і погадав собі, які то маєтки можнаби зібрати, маючи ще за собою опіку великих, знатних мужів у державі. Ось чому навістив я сьогондя Періксена, сина Ксенократа...

— Невжеж ти...

Лице дівчини спаленіло, очі заіскрилися, але ні слово більше не вийшло зпоза зціплених зубів. Затиснені п'ястуки піднялися і здавалося, що вони ось, ось ухоплять безпомічного череваця, та стануть його перетрясати мов подушку. Але ні! Насилу погамувала себе Гарміоне, а Ономархос, який не смів глянути дівчині в очі, не змітив її душевної боротьби. Він тільки догадувався, що вона збентежена згадкою про Періксена, який давніше женихався до неї. Тому ждав, аж дівчина успокоїться і сама запитає. І справді! По хвилині звучав її голос вже зовсім інакше, коли запитала:

— Щож Періксен, чи тямить ще нашу хату?

Побідний усміх промайнув на лиці Ономарха. Риба зловилася.

— Ще би! Звісно, що тямить. Він знає також, що ти одна, а я...

— А ти?

— Я твій найблизчий свояк, твій батько, — сказав з вагою черевань, і своїми короткими, згрубілими пальцями став гладити рамя та руку Гарміони. — З моїх рук возьме тебе твій майбутній...

Якийсь дивний огоньок заблимав у кутиках її очий.

— Ах, я завсігди знала, що ти, дядечку, мені прихильний. Хай заплатять тобі боги по заслугі. Але ти розкажи мені, як то ви зі собою говорили.

Вона говорила се з цікавістю в очах, весела й оживлена.

Ономархос засміявся й попив з кубка.

— Хе, хе, хе! Я так і знав, що тобі се буде по нутру. Щож, молодість! Божа сила почувавється в нас, правда? Хе, хе, хе! Ну, не бітєся, дигинко! Будеш мати Періксена, як тільки захочеш! Я сказав йому, — ти розумієш, до чоґо я се говорив, — що волівби, щоби гріш, який остався після смерти Евтрезія, не пішов у руки противної нам сторони, себто демократів, а звеличив блеск якогось стародавнього роду атенських Евпатридів. Я сказав йому, що за ласкою богів, серед теперішнього зубожіння купців, власник такого майна мігби за одним махом узяти в руки цілий довіз меду та збіжа з Понту, або вина з Хіосу чи Родосу. Можнаби по дорозі забирати товар із Тазосу, з якого ось тепер найбільше амфор вивозять на мрачні береги Кімерійців...

Лице дівчини горіло. Розхиленими устами вона наче ловила кожде слово з уст дядька, а руки раз-у-раз сти скалися в п'ястуки.

— Вкінці запитав Періксен про суму гроша, яку полишив Евтрезіос, а почувши, аж підскочив з місця. Помовчав хвилину, а там і дав міні бажаний дозвіл...

— Який дозвіл? — живо запитала Гарміоне.

— Нічо... то всть ...я ...я прохав його передше дозволити мені привезти власними кораблями дещо поживи згоднілим співгорожанам, а не дозволити другим...

— Ага!

Ойтозірос порушився неспокійно біля свого стовпа. Гарміоне мовчала, але лице її чомусьто поблідло знову. А Ономархос продовжав, бачучи, як корисне вражіння викликає його купецький розум.

— Коли ми працювалися і я дякував Періксенові за ласку, він засміявся і каже: „Своякові не дякують! Іди і скажи білораменній Гарміоні, що буду в неї завтра, коли наповниться людьми аґора!“ Ось і все! Тепер ти, доню,

приготуйся відповідно на прієм мужа, який бажав увести тебе у гінайконіт свого дому жінкою! І нехай Афродіте додасть повабу твоїй красі, а безсмертний Ерос хай повяже вас рожевим вінцем! Тоді Гімен запалить смолоскип на тому самому місці, де недавно горіли ще огні Танатоса.

Ономархос вийшов, а коли за виходячим запала важка занавіса при воротах, Гарміоне закрила нагло лице заслоною та сперла голову на руки.

Було тихо мов у гробниці, тільки з недалеко Пніксу доходили хвилями протяжні оклики спартацьких варт. Останні проміні Геліоса погасли за скалами Саляміни, а на сході стала звільпа підійматися понад горби Лікабету велика темно-помаранчева Селене. У пільмі глибокого сумерку стало тонути нутро перістілю, розпливалися в ній мальовані стовпи підсіння, статуети, картини.

До колін Гарміони приповзла Демофіле.

— Чи подати лампаду, достойна? — спитала ніжно півголосом, перечуваючи роздратування своєї пані.

Наче зі сну збуджена, зірвалася дівчина.

— Ах, правда! вже ніч! Вели подавати вечерю, а покищо остав нас самих! Ойтозіре, ти тут?

— Моє місце, деспойна, при твоїх ногах! — відповів із під стовпа глибокий, мужеський голос і Ойтозірос ставув перед дівчиною у поставі повної пошани.

— Сядь оттут, біля мене і порадь мені в мойому горю. Ти чув нашу розмову і зрозумів її.

— Так, деспойна! Я був товаришем Стратоніка не тільки в забаві, але й у науці. Мині не трудно розуміти не тільки слова, але й наміри Ономарха, Періксена, Критія...

— Так, ти тільки з імени варвар!

Ойтозірос засміявся, але якось дивно, неприродно.

— З імени й уродження! — відповів — і сього не слід мені забути, бо забувши про се, ставби я таким самим гидким баришівником, як ось сей!

Гарміоне мовчала. Справді! її дядько варвар по серцю, куди поганіщий Етіона чи Лібійця, а Скит Ойтозірос вірний мов золото, благородний мов Арістід...

— Не говори мені про Ономарха! Хай йому Гекате всю ніч давить груди страхіттями Тартару! Ти радь мені, що зробити зі сею поганню, яку він накоїв. Я нароком не відповіла йому як слід, а ще й лукавила перед ним, щоби він не догадався, як противною є мені гадка про гінайконіт Періксена. Я гадаю, найкраще буде завтра сказати Періксенові, що дядько не спитавши мене, орудує мною та майном батька, як своїм. Він Евпатрид, то і зрозуміє..

— Що, ти його не хочеш, деспойна! — перервав Скит. — Але по вашому закону Ономархос має право видати тебе заміж, і проти волі. А чи Періксенові ходить про

тебе? І оден і другий бажають тільки зібрати як мога найбільші скарби і то по можности без крови, бо тільки справжні мужі вбивають ворога, ось як Критіяс... А вони тільки лоді ї!

— Опомархос знає, що Евтресіт давав мені волю в усьому!

— Щож із сього? Одно маленьке насильство в родині, сеж дрібниця. Більш тисячі горожан вирізали вже посіпаки спартапської партії, в усіх чільніщих родинях жалоба або страх; хтож вступиться за дівчиною, яка не хоче заміж і то ще за такого Періксена? Одно його слово і посіпаки заберуть без тебе гроші, які він бажає взяти за тобою! Батька вбити годі, бо вже не живе, але майно забрати можна й тепер!

У сю мить перші лучі місяця заглянули через кривлю у перістіль і освітили бліде лице дівчини. На ньому стояв вираз упору і завзяття.

— Як так, — сказала голосом холодним мов сталь, — то мене жде або втеча, або... смерть. Демофіле найшла над Іліссом копейон і радо умре зі мною.

— Є ще й третій, скитський.

— Який саме? — зацікавилася дівчина.

— І в нас на широких, вольних степах, наче дикий анемон цвіте любов, а її цариця Артїмпаза, се ваша Афродіте. Вона інакше називається, бо інакше є її царство, так як степовий анемон ріжниться від лилеї. Ось чому й її закони се закони степу, де всякому вільно зірвати цвітку, або відібрати зірвану другому... Усякий, хто бажає любови, йде між криті повозки обозу, які стоять кругом таборового майдану. Побачить жінку, яка йому до пари, то спокійно привішує на її повозку свій сагайдак і йде до неї. Якщо в неї є другий чоловік, то вони борються, а побідникові припадає в уділі жінка, якщо ні, то й вона сама боронить себе від нелюба, а ніхто не присилує її прийняти його проти волі та спромоги. Всі присутні є свідками дії та її законности... Тому позволь, деспойна, мені примінити тут в Ате-нах закон Артїмпази. Я щоправда тільки твій раб, а не вибранець твоєї любови, але чи ми не є всі нарівні рабами Афродіти? Позволь мені вийти проти Періксена, а побачимо, хто набуде собі право стати твоїм оборонцем!

З подивом слухала Гарміоне слів Скита і мимохіть вдарила її кров до голови. Як ріжним, нескінчено ріжним від усіх її знайомих був сей раб-варвар, а при сьому, як гарно плили його слова, наче з мовниці на „агора“. На Палляду! І мати Темістокля була зі Скитів чи Тракійців, а батько помер рано... Але вмить вернула гадка до теперішности.

— Укажуєш мені, Ойтозіре, далекий край зі суворим підсонням, суворими людьми та жорстокими богами. На жаль се далеко, далеко! І в нас було таке колись... коли Язон їздив у далеку Кольхіс добувати золоте руно. Але тепер не те! Періксен прибе тебе на хрест, або велить убити посіпакам, а мене продасть торговцям. Тут ніхто не стане свідком двобою. Напроти, кождий присягне перед тиранами, що я підбила тебе на злочин.

Ойтозірос засміявся згідно.

— І се, деспойна, називаєш ти ладом, лагідністю, любовю? Се в те геленське світло, перед яким у варварську пітьму западається вольний степ Скитів? Ось поглянь довкола! Малюнки, статуї, горорізьби, мозайки, звитки папірусу з безсмертними творами великих поетів, філософів, хронографів, високі, небосажні уми, невичерпана в богацтві уява, тонке почуття краси... але серця не видно зпід сього, благородність полягла на полі битви, потонула в безодні моря, розвіялася з вітром. Десять літ живу між вами, запроданий в певолу зрадником, а боги дали мені паном благородного Евтрезія. Не ломив я каміння в Пептеліконі, не тягав неводів, не порпався в землі, а був у домі ніби друга хоч не своя дитина. І будучи тут, приглядався я доволі Геленам: серед святинь Акрополіди, під покривалом блиску, знання та богацтва, чатують на прохожого брехливі, злодійські, рабські душі Атенців. У нас, у вольних степах куди частійше цвіте благородність, щирість, правда... під кожухом косматого варвара. Ха, ха!

— Правду кажеш, Ойтозіре! — відповіла Гарміопе, — святу, Зевесову правду. Ніякий Скит не запродав Дарієві, цареві Персів рідної землі, а таке вчинив Гістіей — Мілезієць. І Спарта й Атени вязалися з вічними ворогами Геляди. А як згадаю сікелійські Лятомії, де замучили Сіракузанці тисячі атенських бранців, то скажена лють хапає мене за горло і думаю, що ніякий варвар не вчинивби сього, що вигидає Геленець. Правду кажеш, Ските, у нас розцвів ум, але вмерло серце. А не умом, тільки серцем вяжуться з життям люди.

Ойтозірос похилився пад Гарміоною. Тепло її тіла почув на своєму лиці, ніжні пахощі її одягу та волосся, наповпили його ніздря, та дійшовши до мізку, обдали його наче осіпня мрака вершини Гіметту. І сам Скит не стувся, коли заговорив тихим, палким голосом, якого вчить людину тільки любов.

— Гарміопе! Якщо ти глядиш серця в людей, то тікай відсіля геть, далеко, куди не глядить око зависних геленських богів! Там не обманюють і не вбивають себе брати задля золота, там любов не продажнім товаром, а справді цвіткою, яку в кождому серці засіває Апія, богиня жит-

тя й землі. Віддайся мені в опіку, я заведу тебе у Скитію, над Борістен, між мирних Калліпідів, які не знають війни, ні спорів. Вони, як Беотійці, орють і сіють, а їх внуки хто знає, чи не поставлять уже нового триніжка в Дельфах, або жертівника в Олімпії. У вольних степах моє рамя оборонить тебе від всякої напасти. Крикну, а тисячі зберуться на мій поклик боронити радше мого добра, чим власного життя. І я не зраджу тебе, не продам ні за золото, ні за власть, яка парівні з любов'ю опянює мужа! Тебе тільки почитатиму, як святу богиню Тавіті, що опікується домашнім огнищем, а якої не слід обиджати й цареві! Покинь тут усе, хату, Ономарха, Періксена! Заведи мене на торжище в Ольбії, а до тижня викуплять мене мої земляки за такі скарби, про які й не снилося тутешнім богачам... Тоді за гроші добудеш собі усе, чого забажав твоє серце. За гроші половина Атен побіжить за тобою не тільки у Ольбію, але й у край Андрофагів та Естів...

Мимохить заслухувалася Гарміоне у глибокий, чистий голос раба і через хвилину здавалося їй, що тут при нії сидить хтось другий, не Стратонік, ці Евтрезіт, а сей хтось, кого ще не пізпала в життя. Мимохить огрів її жар його слів, тепло, яке так і било від усієї його появи, чар сили мужа, яким опутує вона слабу жіночість.... Ходи! я пірву тебе, мов Зевес-бик Європу, мов Геракль Діанейру, мов сатир німфу в ліску. Я пірву тебе орлом у хмару і байдуже тоді, чи пушу тебе з неба на скалу, чи посаджу на Олімп... Я сила, могучий зрив Титаніда, який в супереч богам, сотворив людство!...

Мимохить похилилася головка Гарміоне на плече Ойтозіра. А він, наче оливну галузку обіймає прочитан Діоніза, пригорнув дівчину з легка до себе....

Довга пасмуга світла зпоза навіси протяла наче меч темряву підсіння. Гарміоне скрикнула і подалася в зад. Важко переводячи дух, захопив себе Ойтозірос за схвилювану грудь і похилив голову.

— Прости, достойна! — сказав, — се не я зближився до тебе, а ти сама гляділа в мене опори... і ти найшла її. Кленуся святим мечем царської Скитії! Я ні хвилі не забув, що я раб....

— Ти не раб, Ойтозіре, ти мій друг, і як кажеш, моя опора. Я піду за тобою в Ольбію з грошем, якого в мене доволі й без твого викупу. З нинішнім днем усі мої раби свободні й остають тут. В Ольбії є в мене знакоми..., але не забувай, що....

— Я варвар, Гарміоне, — я тямлю се і буду тямити, хочби прийшлося власним ножом роздерти собі грудь. Твоє

чоло гляділо мого плеча, але твоє серце не гляділо мого, бо вони обоє виростають із різних грядок. З ким сплететься їх галуззя, знають одні боги. Я тямлю се, Гарміоне, тямлю се, бо я не Атенець... і не висмію тебе!

— Ах я не про се... спротивилися дівчина і спаленіла мов рожу.

Не було одначе часу на вияснення, бо ось надійшла Демофіле.

Спокійно, поважно засіли обоє до вечері. На приказ Гарміони прийшли й усі прочі раби й невольниці та засіли до стола. Після їди велів Ойтозірос запрягти мули до двох возів, а на вози вантажити все движиме майно Гарміони. До півночі все було готове із продому виїхала ціла валка, кермуючись на Кидатенейське передмістя, на дорогу, яка вела до Фалерону, де стояли кораблі Евтрезія та Ономарха. При воротах викупився Ойтозірос мошонкою дарейків, покликуючися на дозвіл Періксена для ономархових кораблів. І справді, варта пропустила їх без перешкоди.

Дальша їзда була дуже небезпечна. Між довгими стінами, які лучили Атени з морем, побудували були перед двацятьма семи роками мешканці Атен безліч ліпянок, у яких перебули облогу та чуму. Опісля запустили хати, зимові дощі розмили їх. У наслідників безсмертного Перікля не стало ні засобів, ні доброї волі. Румовища не випрятано, непозасищені доли і рови грозили ногам та колесам, а всіляка голота не шанувала навіть і життя, безоружнього та самітнього мандрівника. До того ще й бурили якраз поставлені Спартанцями робітники пірейські та фалерійські стіни, а валява більших та менчих каменюк валялася здовж дороги.

Нога за ногою їхали вози, але коли перші лучі сонця заграли на вістрі списи Атени Промакос, один із кораблів Евтрезія впливав із пристані, як виправлений Періксеном у Понт.

II.

Золота колісниця Геліоса доїздила вже до краю своєї щоденньої дороги. Божеський візник збірив віжки, а безсмертні коні весело потрясли багряними гривами. За ними оставав безмежний простір Понту, на який збиралася десь із Кавказу прийти Ніч, — амврозійська, осіння ніч, повна теплого, пахощами Кольхиди ситого леготу, ясна від сріблестого личка Селени, говірка від ніжнього хлюпоту хвиль, які гладять стіни трібри мягкими рученьками Нерейд.

Аж ось уже добігають святі коні до краю, де ростуть золоті яблука Гесперід, де усипляв колись Геракль, куди мандрує Діоніз... і промінистий Фойбос оглянувся.

Наче хто жменю золота або розплавленої міді кинув у сині хвилі, заблестіли їх вершки, потемніли углублення. Світла й тіни стали чергуватися зі собою, ріжноманітно, необчислимо, грайливо, наче у діточій забаві сміх та сльози. А посеред сього безкраю розбавлених хвиль лягла довга, щораз то вузча полоса, ніби багрово-золотистий слід божеської колісниці.

Аж гульк, десь із глибини, показалися з тіни та світла уткані личка німф Нереїд і велитенські статі чудовищ Позейдонового царства. І почали забаву рухливу, палку, завзяту, але беззвучну, наче глибина моря, наче привид, наче мрія поета. Вони товпилися біля золотисто-крівавого шляху, немов бажали його перескочити, або пірвати на шматки, а з яркого світла уткати собі одягу. Сюди й туди маяли Нереїди, Трітони, Океаніди, Гіппокампи та другі твори безодні. Лискуча верхня соняшної полоси хвилювала, змінювала відтінок і напрям, рвалася, аж присла... І в мить ісчезли казкові діти моря у глибині. Посіріла хвиля, потемніло небо, а святі зорі заблимали на ньому, ждучи на появу Селени.

— Чудовий сей ваш Понт! — заговорила Гарміоне до Ойтозіра, стоячи на чердаці трієри. — Я ніколи й не гадала, що у краях Кімерійців плінить моє серце природа. Коби ще так кілька островів на виду, думавбись, що ти в Архіпелягу.

— Так, у нас гарно! Гарно, хотяй нема островів. Їх нема, але є зате простір, свобода! Нема городів, сіл, Гелєнів, але нема й злоби, ненависти, обману...

— Ах! прецінь тебе запродали в неволю зрадою.

— Так! Але без Гелєнів не булоб се можливе, а й то ходило тут не про власть над одним містом, а про багато більші річи...

— Говориш загадками...

— Ще не пора їх розв'язувати, не прийшов ще час заплати зрадникам. Тому й імена їх хай держить Апія в тайні, яку знає тільки вона й я. — Ось побалакаймо радше про тебе! Завтра досвіта побачимо білий беріг Борістенітів. Боги дали нам щасливу подорож, дяка їм за се! Принесемо жертву у храмі Позейдона, але опісля? Куди покладе Гарміоне свою дорогу головку? Ти казала раз, що в тебе в Ольбії знакомі. Вправді кожний горожанин прийме радо гелєнських виселенців, а ще й маючих, але все таки добре є мати і тут друга по праву гостинности...

— Саме такого маємо тут. Се архонт Аг'атонікос... але що тобі? Пробі!

Скит скочив, наче поцілений затробою стрілою. Сильна рука дівчини вхопила його за плече, а то бувби скотився з чердаку на поміст.

Аґатонік! — закричав хрипло, а обома руками здавив рамя дівчини, що аж крикнула. — Аґатонік, торговець рибою?

— Так! пусти мене Ойтозіре! Так не ялося... болить! Важко перевів дух Скит і насилу успокоївся.

— Що тобі, Ойтозіре! — допитувалася Гарміоне, — від коли обдало тебе повітря Понту, ти змінився і я дармо силкуюся зрозуміти тебе. Ти так неначе віддалився від сього світа, у якому ми зжилися зі собою. А се недобре, Ойтозіре, недобре,... для обоїх...

— Заки зрозумію твої закиди, Гарміоне, позволь, що оправдаю себе. Справді! від коли віддыхаю тутешнім повітрям, минувшина обіймає мене звідусіль, наче п'ятьма Тартару, понурі спомини верзяться душі, зі серця виривають придавлювані пристрасти, жадоба мести, скажений гнів, жаль за десятима літами втраченої свободи...

Бистро глянула дівчина на Ойтозіра. Щось як гордість побідниці промайнуло по її лиці.

— Невжеж ти тільки втрати терпів у сьому часі?... — спитала. — Тяж пізнав багато, багато річий, про які не снилося твоїм землякам, ти жив з Атенцями, з якими всі народи бажають мати спільність... Чиж се нічо? З усієї появи Гарміони промовляло ще й друге питання:

— Ти пізнав і мене! Чи се не стоїть кількох літ недолі?

Дівчина не висказала сих слів, та проте Ойтозірос відчув їх.

— Так, Гарміоне! Атени, а радше дім Евтрезія дав мені неоцінені скарби краси, добра та поуки і моїх кілька літ втрати, се нічо супроти їх. Тому я готов заплатити за них усім життям... тобі!

Гарміоне спаленіла. Вона зрозуміла свого бывшего раба, але чомусьто не могла відповісти йому згірними словами відказу. Своїм тонким жіночим серцем відчувала вона його нескінчену вищість над усім світом, з якого випла сама. Ся вищість лякала її, вона не розуміла усієї величі, усього розмаху стремління людини, яка виросла у безмежжі степових просторів, людини-велетня, варвара... Тому мовчала добру хвилю, аж заговорила, але слова випадали з її уст, наче з чужих.

— Селне виходить із за овиду. Сріблиста полоса стелить нам шлях у Таврійський Херсонез. Бажалаб я туди звернути чердак нашої нави, щоби втіти від споминів, які дратують тебе...

Не такої відповіді сподівався Ойтозірос. Все таки не був се відказ і він усміхнувся.

— Для мене краще булоби вирвати тебе з круга, у якому знаходяться такі Агатоніки, та проте знаю, що людина в ніщо не повірить, чого не збагне сама. Ідемо в Ольбію, там у тебе знакомі, вони й пригорнуть тебе. Невжеж ти гадаєш, що я Періксен?.. Я беру тільки те, що міні належить, але тоді горе сьому, хто мені стане в дорозі! А поки що...

Ойтозірос ухопив китару, яку держала в руці Гарміоне та вдарив кілька струн молоточком зі слоневої кости. Звінко відізвалися вони, а під їх дострій поплила під темно синє небо мовою Геленів співана імпровізація.

В вечірнім тумані, в сріблистій опоні
Віддаль спочиває в лучах
І божа Селене у срібній короні
Шляхом іде ясним в безмежі білявій
Купатись у тихих водах,
Де море дримає в ослоні синявій,
Де дума замовкне та спатоньки десь
Вкладесь.

Забув я все горе в храмі Афродіти,
На ворона пісню сумну,
На філі сріблисті почав я глядіти,
На зорі та місяць, на кручі круг мене,
Природи заснувшу красу,
Лаврового гаю галуззя зелене
Шуміло, прохало спочити в раю
Душу.

Знялася у небо молитва тихенька,
Та в пісню змінилась сейчас,
Краса Гарміони, цариці серденька,
Ся мрія предивна, чудова, кохана
Згадалася серцю нараз,
Ніжним наче крилом там нимфа Кіяна
Всю тямку сповила на груди своїй,
Мягкій.

Після першої строфи геленські моряки вмить підхопили напів та ритм, а не знаючи слів, півголосом супроводжали звінкий голос Ойтозіра, наче співця у святині. В такт шуміли і весла, якими гребці гнали судно до білого берега Борістенітів. Лискуча Селене виплила на небо ясна, чиста як чоло Артеміді, а її лучі освітили ярко біляві скали побережа, наче стовпи святині. Роскішний усміх заяснів на

личку Гарміони. Її великі чорні очі загляділися у співця, а на пів розхилені уста наче ждали поцілунку.

Тоді змінив Ойтозірос розмір пісні, але співав далі, а захоплені товариші достроювалися до нього.

Я люблю, дівчино, те личенько біле,
Я люблю без міри-пуття,
На море широке мов меви летіли,
Щоб перли шукати, в безодню стреміли
Без дна!
Позейдон тризубом своїм не дістане
Мобі любови з глибин,
А око лискуче, чарівне, кохане,
І рай-його погляд для мене остане
Один!
Прийди, моя доню! У ночі чудові
Тебе я на березі жду,
Уста твої цвітом невялої крови,
Вогкою вкрасяться жаждою любови
Огню!
Нас там Афродіте обіймом зєднає,
Обоє жаром запалить,
Замовкнуть гомони і відих сконає,
А серце в захваті, в полум'я безкраї
Згорить!

Величезна товпа Ольбіополітів привітала слідуючої днини корабель Гарміони. Вже здалека замітили сторожі золоту фігурку Палляди на щоглі та звістили се астіномові, наставникові міських пахолків, який пильнував порядку в пристані та городі. Астіном сейчас повідомив архонтів, агораномів, та чільніщих горожан, а вістка в мить облетіла весь город. Від тижня бач доходили глухі вісти з Херсонезу, та Мезембрії, яка ще з часу перських воєн завсіди стояла по стороні Атен, що Спартанець Клархос облягає Візантію, а Тераменес та Критіяс панують в Атенах. Одначе ніхто в се не вірив. Не так то ще давно атенська залога держала в руках Пантікапей, а тут знечевя такий погром?.. Всі надіялися заспокоїти цікавість з уст мужів, які прибували з берегів Іліссу, з під скали Кекропса, з над саронського заливу і тому все, що жило, поспішило до пристані. Аж ось прибїгла трієра на веслах до мурованої набережньої. Сотки рук вхопило гужі та прикріпило судно до камяних персів, а течія Гіпаніса сплвила його до берега.

Гребці витягли весла, а услужні Ольбіополіти вмить кинули місток, по якому подорожні могли вийти на суходіл. І ось на місток ступив муж у довгому багряному плащі та високій кінчастій шапці. Коротка, чорна борода та вуса отінювали худощаве темне лице а погляд великих очий був поглядом орла. Мимохіть подалися Гелени в зад.

— Скит! Скит! — заговорили, — царський Скит! Варта!

Двох вартових у шоломах, зі списками в руках стануло при боці астінома й аж тоді відважився урядовець підійти до Ойтозіра.

— Хто ти й відкіля? — спитав.

— Я привіз із Аген Гарміону, дочку Евтрезія, яка глядить між вами Аґатоніка, архонта.

— Аґатоніка? торговця рибою? Він тут, тут! — закричали Ольбіополіти і з товпи висунувся середнього росту поважний, пригрубий муж у темному гіматіоні.

— Евтрезій мині другом по праву гостинности! — сказав, — і я..

Тут урвав, коли Ойтозірос звернув на Аґатоніка погляд хижих очий та усміхався. Він сміявся тільки устами. В очах блестіла холодна криця, а рука, яка висунулася з під багряниці, була затиснена, наче довкола рукоятки меча.

— Хто ти? — спитав по хвилі Аґатонікос, а його голос дряв замітно.

— Я раб Гарміони!

— Раб у багряниці? Деж твоя деспойна?

— Нераз, о благородний Аґатоніку, і багряниця став одіжю раба, якщо царя зрадять підлі каверзники. Але прийде час, коли раб знову посягне по втрачену власть, а тоді кров зрадників обагрить його рабське лохміття куди краще фенікійської пурпури... Моя деспойна ось тут.

Він низько поклонився Гарміоні, яка в сю хвилю увійшла на місток. За нею з блудним виразом у очах та з горячковим румянцем на привялих ягодах ступала Демофілс. Скит пірнув у товпу Ольбіополітів, які розступилися перед ним, наче перед архонтом або астіномом. Ніхто не здержував його, а Аґатонікос обтирав з чола холодний піт. Тимчасом звучний голос дівчини відвернув увагу товпи від появи Скита.

— Вітайте, Ольбіополіти і приїміть між себе бідну, бездомну людину, яка тікає від спартанської нахабности з усім, що удалося спасти проворному Ойтозірові.

— Ох, то се таки він! — закликав Аґатонікос.

— Що за він? — живо спитала Гарміоне.

Але годі було розговоритися як слід, бо Ольбіополіти як один муж закричали:

— То Атени впали? Лякедемонці горою? Г., щоб їх Зевесові громи! Проклятий дорійський накорінок!

Та тут загудів голос астінома.

— Благородні й хоробрі горожани! Достойна Гарміоне втомлена дорогою. Позвольте її припочити по трудах, зложити подяку та жертву Позейдонові, а там розкаже вона вам усе, що сталося. Покищо вдоволіться вісткою, що Ате-ни в руках Лізандра, а морський союз розбитий.

Серед гамору, крику, плачу та реготу розійшлася товпа, а Гарміону повів Аґатонікос у свою домівку. Ідучи туди, даром допитувалася дівчина за своїм товаришем та опікуном.

Ойтозірос ізчез.

III.

Ойтозірос пропав із виду, але не покинув Гарміони. Раз у раз мала дівчина від нього докази пам'яті. Вже другої днини прибув у дім Аґатоніка молодий Скит від сусідів Ольбії Калліпідів, хочай сам походив з царської Скитії та привів зі собою білого мов молоко коня в багатій упряжі зі сідлом та золотим ховсталом.

— Отсей кінь та я, се дарунок Ольбійських Калліпідів невісті Ойтозіра! — сказав і повів коня у стайню, а сам заняв місце межі службою архонта. Було поміж нею чимало Скитів, як і взагалі в Ольбії і всі вони стали падати на лице, коли дівчина проходила попри них.

Вкінці, коли перші пориви Борея загнали до хат горожан, та згуртували їх біля палахкотячих огнищ, у хату Аґатоніка прибув високий, стрункий, підстарший уже муж у довгих, шкіряних шараварах, з луком, топором та рогатиною. Його стрій та упряж коня були прикрашені волоссям убитих ворогів, а коротка кольчуга та кінчастий шолом вказували, що се якийсь вельможа та що він вибірається на війну.

— Я Октамазадес, князь Калліпідів з рамени царя всіх Скитів! — сказав, — і приходжу до архонта Аґатоніка, як посол від сього, якого імя є йменням вашого бога Апольона.

Аґатонікос сидів саме з жінкою Тімаретою, сином Трофієм та Гарміоною при огні. Побачивши Скита, поблід і встав, а там велів подавати вино та трюнос для гостя.

— Чого править від мене благородний Ойтозірос? — спитав з непокоєм у голосі.

— Сей, якого ти назвав, велить тобі, архонте Ольбіополітів берегти достойної Гарміони як ока в голові. Так як око божеського Ойтосура заглядає у всі закутини світа, так всюди досягне тебе рука Ойтозіра, якщо ти знову заведеш положене в тобі довіря. Коли пробудиться з просопня Апія весною, а зелені її дари укриють степ, зажадає він від тебе порухунку з опіки! — Подбайже про се, щоби золото а не зелізо було твоєю винагородою, бо й одного й другого доволі у царській скарбниці.

Відсунув приставлений для себе тронос та вино і вийшов, а по хвилині тупіт коня звістив, що Скит відїхав.

Добру хвилю сидів архонт мовчки, аж вернула краса на його лице, а з грудий добулося важке зітханнє.

— Проклята хай буде хвиля, коли нарадив я Ванадаспові продати Ойтозіра. Він царем! Горе! Рятуй мене, Гермесе, рятуй, Зевесе, рятуй, хоробрий Ахіллю!

— Благородний Аґатоніку! — проговорила Гарміоне, а лице її було мов грань, — вясни мені вже раз, що саме вяже вас з Ойтозіром? Він називає мене своєю невістою, але на золотий пояс Афродіти, се брехня! Богато добра дізнала я від нього, то правда, але за добро платиться добром, а не життям. Бачу, що ти непокоїшся, боїшся кожного тупоту коня, кожної скитської бороди! Скажи, що пригнітає твоє серпе, а може бути, я поможу тобі.

— Ах, добре йому так, старому архимникові! — заскреготала стара Тімарете, — я завсігди казала, щоби він не устрявав у суперечки скитських царів, які куди могутніші від перських, але він не послухав. Має за своє. Хай зеленіє як жаба у квітні, коли береться рахкати.

— Ну рахкати, хиба від тебе навчився, мовчи стара! — гримнув архонт.

— Ба, гримай, старий Сілене! Було гримати на Октамазада, а побачивбись, який бувби кінець усеї треклятої каверзи.

Стара загороїжилася, але Трофіос усміхнувся та підсунув її чарку солодкого меду з корінням.

— Не сваріть, мамо, бачите, що гостя між нами.

— Ах, твоя гостя! Вже й матері годі сказати слово через твою атенську цяцю. Від коли вона тут, нема ні хвилини супокою. Якись варвари день і ніч совають у ворота та поміж дерева городу. Невдовзі під кожним ліжком ночуватиме підглядач. На Ате! Коби ти пропала разом зі своїм прихвостнем!...

Вона булаб певно верзякала ще дальше, та тут встав архонт і рукою заткав її рот, а відтак видрулив у спальню.

Поблідла від жалю й обурення дівчина, зірвалася з крісла і здавалося, що таки сейчас покине негостинну хату. Але ось Аґатонікос кинувся до її колін.

— Не гнівайся, богине, на Лямію, не гнівайся на ничтожного раба твоєї величі та краси! Прости безглуздії бабі, яка сама не знає, що верзе. Ось послухай, то й порозумієш, відки взялися її завзяття та мій жах.

— Говори! — приказала Гарміоне, а в її голосі звучав уже знову той сам тон, що тоді, коли від неї відійшов Ономархос...

— Тому дванацять літ помер Санаґос, скитський цар. Він мав двацятьлітнього сина, який часто пробував в Ольбії, де я був аґораномом, то єсть наставником торговиці. Був се одинак

якого виховував Октамазадес між Калліпідами, сусідами Ольбії та Тірасу. Молодець учився від наших учителів, переймав звичаї, ношу і тому се дуже неподобалося своякові короля Намґенові. Намґенос звернувся до мене, щоби я] поміг йому позбутися наслідника. Вбити його було важко...

— Чому?

— Чому? Ніякий Скит не піднявби руки на царя, а я... я боюся крови, бо вона приносить нещастя.

Гарміоне пригадала собі Терамена та Критія й усмінулася згїрдно.

— Значить, Скит показав себе благороднішим від Гелена! — сказала. — Але говори дальше!

— Я велів під якимсь предлогом вхопити царевича і продав його в неволю. Торговець мав його продати до Кархедону, Сідону або Єгипту. Тимчасом він продав його в Атенах Евтрезіві.

— Ах, то сей королевич се Ойтозірос! — скрикнула Гарміоне. — Тепер уже розумію!

— Так, се він. Але на сьому не кінець. Царські Скити не повинуються кому небудь і сьому рік вибухло повстання проти самозванця, якого й убили над Борістеном у краю хліборобських Скитів. Тоді стали глядіти за наслідником Сапаґа, але надармо. З сього скористав Спадакес, князь хліборобів знад Борістена й оголосив себе царем, який царює й досі. Ніхто одначе не слухає його радо і якщо щоявиться справжній наслідник, всі покинуть і сього другого самозванця, а тоді горе кождому, хто скривдив коли-небудь Ойтозіра, чи його вибраницю. Ось чому й я старий обіймаю твої коліна, божеська Гарміоне, і благаю тебе: Не ховай гніву в серці до моєї домашньої Горґони. Вона без глуздів та знання, звичайна собі вихованка ольбійського гїнайконіту. Коли в таких жінок доростають діти, а випаде волос, тоді вони зміняються в Ерїнії, які без віддиху та стриму счинають війну з усім світом. На їх язиці сичить гадюка, у серці царює злоба, а в голові безглуздя.

Гарміоне вислухала прохання Аґатоніка і кивнула головою.

— Не бійся, благородний Аґатоніку! Я остану в тебе, але я не зі сих жінок, про які говориш. Я не виросла в гїнайконіті і мене не возме ніхто, хто не покаже себе гідним такої чести. Ойтозірові ніхто не дав права стежити за мною і не ти відвічаєш за мене! Ходи, Трофіє! — відвернулася до молодця, — підемо до Демофілі.

Послушно встав Трофіос, який весь час закоханими очима водив за дівчиною і взявши кїтару, послїдував за Гарміоною. Вони перейшли перістіль та відчинили двері малої кімнатки, у якій рівнож горів огонь на огниці. Біля

нього на низкій лежанці спочивала Демофілс. Одначе не була се вже та сама гарненька, дещо розміряна дівчина з Пніксу. Ягоди лица запалися, наче підмита водою вапняна скеля, впалі, підсинілі очі горіли хоробливим огнем, а сухий кашель раз-у-раз потрясав дрібним, виснаженим тілом.

— Чи приходите знад Іліссу? — спитала входячих тихим голосом, — чи бачили ви там високу білу стелс з написом? Кажуть, що під нею є гробниця, але порожня... так тільки, щоби здурити посіпак Крітія...

В останньому місяці душевне терпіння дівчини перейшло в недугу, яка помішала до решти її тямку, а там і загрозила смертю її тілу. З дня на день упали її сили, вяла і гасла краса, щораз то ближче Демофілі ставав сумний молодець із відверненим смолоскипом... Хотяй суворий подих степу шмагав лица Ольбіополітів і морозив їх холодом гіперборейських пустинь, її видавалося, що її волосся розвіває солодкий легіт із Гіметту, що здоровить її поклоном та тихим шумом чорний кипарис, який вона сама посадила біля гробниці Стратовіка. Вирвана страхіттями атенського перевороту зі свого середовища, утративши все кромі спомину, дівоча душа наче хмелева билина оплелася довкола звідного привида чарівної минувшини. Її життя вязалося тільки зі спомином, бож дійсна теперішність була незвісна, непринадна, чужа. Тому і спомин перестав бути привидом, мрією, а став для неї дійсністю. Але така дійсність змінила все проче у привид, а сама мусіла і душу і тіло пірвати зі собою у свій круг кипарисового шуму та погаслих смолоскипів Танатоса...

— Коли ми, деспойна, підемо над Іліссос? — питала дівчина тихим, одноманітним голосом. — Віп обіцяв, що як тільки умре Крітіяс та його посіпаки, то він під кипарисом дождатиме мене і поцілує мене так як тоді, ти знаєш, нічю у продомі...

— Цить, дитинко! — уговорювала божевільну Гарміоне. — Крітіяс уже педужий. Невдовзі умре, а тоді підемо обі туди; заберемо твого любка знову у мальований перістіль на Пніксі.

— Ох, так, так! се буде чудово, чарівно. Дріяди заведуть при жерелі хоровід під звук пастирської сопілки, будемо як у Елізію на порослих асфоделями лугах забуття-безтями, у якій не буде ні краю, ні зміни...

Нагло блажельний вираз лица змінився, риси лица немовби застигли в німому жаху.

— Чую брязк, тупіт, хриплі крики посіпак... за ними Крітіяс ..ух, який лячний, пикатий, рижий, із косими очима. Гу! як вони світяться, наче у злючої ящірки... Він іде під кипарис... Боже! на поміч!

Демофілс зірвалася з місця і підняла руки горі, наче потопаюча людина, а в широко розплющених очах малювалася смертельна тривога.

— Вони доганяють його! — кричала, — ось там ізза сеї розваленої хати вилазить різун... а там за ним другий. На Ате, вони вбють його! Рятуй його, Гарміоне, рятуй брата!

По лиці Гарміони спливали сльози, а уста дрожали від жалю та спочування. З рук Трофія взяла китару і крізь сльози заспівала пісню про золоту формінгу Аполлона:

„Хрізейя формінг'с Аполлѳнос...“

Поважні, мінорові тоци пісні видко успокоювали божевільну, її крик замовк зразу, а там і вигладилися викривлені риси лица, в очах погас огонь, на уста завітав солодкий усміх, ніби відблеск рожевої надії. Дівчина лягла знову на лежанку, а по хвилі брат Танатоса Гіпнос — сон обняв її тямку мягкою рукою потішителя.

Довгу хвилю сиділи так обое при засипляючій Демофілі, Гарміоне розжалоблена її недолею, Трофіос уповний появою та снівом красавиці.

— Відна дівчина! — сказав вкінці молодець.

Живо заперечила Гарміоне.

— Відна? О ні! Її стражданія се двійник любови, се любов до помершого. У її стражданні її все буття, а тільки пам жалко глядіти на неї, бо ми ще по сьому боці Стіксу... Ось бачиш, Трофіє, як виглядає справжня любов дівчини?

— Чи тільки дівчини, Гарміоне? Мені здається, що муж куди спосібніший пожадати та стреміти піж жінка.

— Пожадати, стреміти... може, але любити та терпіти ні...!

Гарміоне сиділа, відхилившись на поручча крісла та гляділа в полумя. Бездоганно круглі півкулі грудий відзначувалися виразно під тонким хітопом та підносилися й опадали ритмічно. Чорна, жалібна нагортка зісувалася з плеча, а повні, паче з рожевого мрамору точені рамена спливали долі по складках одежі до колін, на яких лежала китара. Волосся звязане в узол позаду голови розв'язалося й опало на плечі запамною хвилею і тим яркіще виступав з темного тла чарівний профіль лица.

Демофілс віддихала рівно, спокійно, тільки хвилями заграло щось у недужих грудях, наче пригадка смерті...

На освітленій огнем стіні перед очима розжаленої Гарміони стали пересуватися картини минувшини, паче відбитки хмар у тихому плесі. Вони чергувалися мов тіни на хвилях трав у степу, мов морські вали у негоду. — Роскішня домівка на Ппиксі, з якою зжилася її душа, буйні городи, лискучі, стрійні будівлі Акрополіди, ненастанній

рух на торговиці, барвисті строї та зброї горожан, все те привиджувалося уяві дівчини, а рівночасно наче мракою засувалися страхіття останніх тижнів. Вони забулися, як забуваються прикrostи діточих днів, а остають тільки спомини ясних хвиль та картин веселих днів забави та радощів.

І вмить озвалося серце тугою, почувши, як далеким, чужим був сей холодний світ скитського степу від соняшного, барвистого фону Гелляди.

— Гарміоне! — почувся нагло біля неї тихий голос Трофія. — Чому ти сумніваєшся про любов мужа? Невжеж муж, якого ти собі вибрала, не любить тебе?

— О так, він любить мене, та в його серці на першому місці боротьба за втрачений царський вінець, честилюбовість, пімста... А я вимагаю від мужа моєї любови неподільности... Ойтозірос благородній муж, який чимало добра зробив мені та моїм, але... він варвар! Він наче подув Борея, який пориває, але її ломить, се прибії хвилі, яка підносить наву, але її торомить її. Се орел, який під небом ширяє, але добичі глядить на землі... Я обожаю силу, але бажаю, щоби вона вмiла постояти за любов. А тут, бачиш, він повіявся у безвісти її гадає, що його грізне ймення заступить мені його самого. Може бути, що Ольбіополіти бояться його, шанують мене та моїх, бо вони мужі її повинуються законові крови. Але я? Я не боюся Ойтозіра, в нього нема ніякого права до мене її я не хочу його таким, як він є...

— Ах!

Молодець наче в сонце глянув. Блаженний усміх розяснив його її без того гарпе лице. Він узяв з колін дівчини її руку її цілуючи, спитав:

— Гарміоне! Душа мужа, се прозора тканина з Аморгу, крізь яку легко можна розглянути круглість форм та краску тіла, зате душа жінки, наче амфора без напису та дати. Може бути, що в ній криється солодкий нектар із Хіосу, а може... оцет. Тому скажи: чим зеднується прихильність твого серця? Усе, що в моїй силі, робитиму, бо я люблю тебе, Гарміоне, від першої хвилі, коли ти ступила на беріг Борістепітів. Ойтозірос урятував тебе від Періксена, я урятую від Ойтозіра і заведу назад у країну нашої спільної туги...

— Ох, пі! — живо заперечила дівчина, встаючи. — Ви мусите оба доказати свої гідности. Не кожду жінку добувається кітарою та солодкими словами, як не набуде її й сама сила...

— А щож? На Гекату, матір усього загадочного! Скажи мені, чим добуду собі тебе? Чи не досить тобі сього, що наражую на небезпеку батька, на якого впаде вся вага мести Ойтозіра? Чим зворушу серце жрекині Артеміди?

— Ха! ха! — засміялася Гарміоне. — Батько поїхавби разом із нами. Моя домівка в Атенах куди краща за вашу, а моє майно вдесятеро більше ніж ваші скитські достатки. Не золотом, ні його посвятою не добудеш мене, а тільки щирістю, правдою твого кохання...

— На Ахіля, батька хоробрости! Чим її тобі доказати?

— Ділом! — відповіла дівчина і вийшла, докинувши попередно на погасаючу ватру сухих дров.

Ні в сих, ні в тих слідував за нею Трофіос. Чого властиво бажала від нього дівчина? Діл? Яких діл? Чи мав узяти її силою, чи ніжністю? Чи мав прохати посередництва батька? — Чи вона любить Ойтозіра, чи його, чи кого третього?

Вкінці рішився розказати усе батькові.

Агатовікос налякався зразу, почувши, які наміри має його син. Надило його одначе велике майно Гарміони, дім у Атенах, кораблі та винниці. Одначе блідий жах обхоплював його на спомин Ойтозіра. Двічі зраджений царевич Скитів не дарує йому і смерть у нечуваних муках буде його заплатою... Хоч щоправда, золото блищить як лучі Геліоса, розсипані по хвилям...

— Слухай, Трофіє! — сказав вкінці, — якщо вдасться тобі здобути прихильність Гарміони, блиск нашого дому притьмить перших Євпатридів в Атепах. Тут оставати не можемо, хиба, що Ойтозірос десь у степах запропасться. Гей! далиб се боги! В Атенах також не малиб ми чого боятися, бо Трофіос, син Агатовіка з Ольбії, не відповідає за гріхи Евтресія з Атен. А й то розказують, що з тиранами вже круто... Так чи сяк, Гарміоне се золоте яблуко. Бачиш одначе, молоді дівчата часто-густо самі не знають, чого їм забагається, а про любов та подружжя знають тільки, що я про Касітеріди. Одним видається гінайконіт Олімпом, другим спальнею гетери, в міру сього, чи повільніше, чи швидче бється кров у їхніх жилах. Тому не даром не дають у нас волі дівчатам... Але на Геракля, який сидів при колінах Омфалі! Часом добре в піддатися забаганкам дівчат, якщо бажавмо добути їх ласку, бо найчастіше жінка не вимагає від чоловіка прав, тільки привілеїв, не любови, тільки зверхніх її проявів. У квітні, коли на Борістені сливе лід, поїдемо на наші поля, до наших риболовів та ловців. По дорозі буде нераз нагода віддати дівчині якусь прислугу, оборонити її від якоїсь небезпеки, а тоді легко буде тобі добути собі її любов. А як тільки вчуєш слівце „так“, то сейчас на кораблі і майнемо так само швидко відсіля, як вона тікала з Атен.

IV.

Здавалося, що Парка Ляхезіс сплела разом нитку життя Гарміони з Трофієм. Над усяке сподівання все складалося, як не можна краще. Хотяй люта зима скувала ледом хвилю Гіпаніса та не дозволяла Ольбіюполітам з ранку до вечера гуляти по городі, замисли Агатовіка розцвіталися у пишню квітку будуччини. І як не раз найкращі квітки виростають із гробів, так і тут смерть була помітницею Ероса.

Демофіле, яка від осені слабла з кожною дниною, померла якраз тоді, коли південній вітер став приносити відлегу після довгих морозів. Перші його подуви, які заповідали весну життя, принесли дівчині смерть.

Здавалося зразу, що вона відживе з приходом тепліших днів. Холод, спіговиця, острі степові вітри томили бач неказано ніжну дівчину і відбирали її останки відпорности та сили. Коли потепліло, очі Демофілі пояснили зразу, рухи оживилися, вона навіть перестала маячити, тільки без слів вдивлялася у палахкотяче полум'я непогасаючого огнища, а на її личку вітав давно невиданий усміх. Сим усміхом піддурила вона навіть Гарміону, яка бачила в ньому добру ворожбу, заповідь до повороту до здоров'я. Але ось із початком квітця затягнулося небо знову важкими хмарюками, маси свігу засипали вулиці міста так, що годі було з хати виглянути. Околичні Скити Калліпіді з трудом тільки проторили собі доріжки на торг у місті, а в хатах запапував вогкий, проймаючий холод. Тоді Демофіле сіла одного ранку на лежанці та на вид зовсім притомпо покликкала до себе Гарміону.

— Прости мені, деспойна, що відходжу, — сказала своїм хриплим, тихим голосом, — прости, не гпівайся! Бачиш, мене кличе той, кому я віддала усе, що мала до відданя певольниця. Там, над Іліссом біла, ясна стеле з панесом... Критіяс і Терамепес вже погibli, а ти чомусьто не хочеш вертати до Стратопіка, тому я йду сама...

Закашлялася, кров виступила на її уста, лице загорілося цеглястим рум'янцем, а коли палякала Гарміоне покликкала Агатовіка та Трофія, Демофіле упала назад на подушку. Кров плила чимраз обильніше, і всі спроби її здержати були даремні. За годину Демофіле скопала.

З нею зійшла в могилу одинока людина, яка взяла Гарміону з Атенами та життям узагалі і вона почувала себе нагло кротно самітною. Зразу забажала повороту Ойтозіра і навіть запитала своїх скитських слуг про нього. Але її конюх відповів:

— Де він пробуває, там він і є! Один Папатос, бог неба, знає про нього, бо ослепює його, та Апія, богиня землі, яка його живить. У свій час він появиться як бог

Ойтосур на небозводі. Він цар, йому слід хотіти і ділати, а не нам.

Сумні хвилі настали для осиротілої дівчини. Бліде марево помершої разураз являлося очам її духа, наче сказати хотіло: „Так вяне кожда цвітка, яку злі боги вирвуть із рідної почви та кинуть у холодні пустині Скитів. Бережись, бо й тебе може постигнути така сама доля!“

І тоді серед сумнівів та зневіри наблизився до неї Трофіос. У нього було доволі зрозуміння та спочування для горя дівчини і він умів у відповідних хвилях влити розраду та потіху в її зболіле серце. Мимохіть стала Гарміоне у хвилях душевного страждання звертатись до Трофія по лік, який плив із його уст теплими словами. Сам Агатонікос почував нераз зворушення, прислухуючись до їх розговорів при палаючій ватрі.

— На Афродіте! — сказав раз, коли Трофієві удалося спонукати Гарміону взяти до рук забуту кітару. — Тільки любов в силі викликати в людині правдиву щирість. Тільки вона вмів спочувати й потішати і тільки раз у життю каже людина правду, а то тоді, коли любить!

Коли молоді розійшлися на супочинок, старий сів при огні, а по хвилі зітхнув важко.

— Хоч щоправда, — продовжав свою гадку, — то також і пайпідліщу лож, зраду, чи обман видало на світ се, що називаємо любовою. Ніхто не зрадить, не збреше та не упідлиться так гидко, як серце, пробате стрілою Ероса.

І старий задумався глибоко.

Весна на побережах Понту ступала кроками велетня, зазелепівся степ, силила крига з Гіпаніса та Борістена, а каламутня, жовта хвиля несла зі собою тисячі вирваних із корінням дерев із Гілеї, яка лежала на північ від Скитії. Тоді став Агатонікос ладитися до прогульки над Борістен, у край Скитів-орачів, де в цього була торгова та рибальська станиця. У хатах над рікою жило там кільканацять рабів і слуг із наставником Тетіксом. Віп все літо ловив та солив рибу, а осіпцю скупував збіже від Скитів, яке веспою Агатонікос посилав у Малу Азію та Геляду. До прогульки треба було чималих приготоваць з огляду на розбишацькі ватаги скитавих царських Скитів, які вважали себе і були на ділі папами усієї Скитії.

Безпосередні сусіди Ольбії Калліпіді і Скити-орачі знали та шанували Гелєпів і радо помагали їм у скруті. Числилися з ними і їх князі-памісники, поставлені царем. Зате самі Скити-кочевники, або так звані Сколоти гордували кождим, хто вів осіле життя та при кожній нагоді напачдали на станиці чи каравани. Тому Агатонікос узяв зі собою дванацять оружних слуг, які мали луки, топори та списи, а крім того двацять гребців до байдака. Байдак був

плоскодонний, широкий і мав чимале вітрило на-низкій щоглі, бо се була якраз пора полудневих вітрів, то можна було користуватися й їх силою.

Посередині байдака була простора каюта для Аґатоніка та Трофія, а тепер відділено її частину для Гарміони.

Коли зібрано увесь потрібний припас, Аґатонікос заговорив із дівчиною про те, як чудовим, чарівним буває вид бурливих хвиль Борістена, його островів та безмежних, зеленню покритих степів, про се, як живо бється придавлене горем серце людини на лоні безсмертної природи.

— Як із підземелля повертає Персефоне й оставляє за собою всі страхіття Гаду, так і смуток облітає весною з душі людини. Се наче всохле листя безчерешкового дуба: свіжі пупянки своїм вибросом скинуть на землю пожовкле дрантя, а нова зелень укрив деревину. Тому не пручайся, дитино, а їдь із нами. Розірвешся!

Поїхали. Швидко минули ріг Гіпполяоса зі святинею Деметри, які лежали у місці спливу лиманів Борістена і Гіпаніса. Опісля віхали у гирло найбільшої скитської ріки. З ранку до вечера гребли веслами гребці, а коли від моря зривався вітер, видувалося вітрило і наче пелікан нісся байдак по філях лиману. Тоді гребці спочивали, а й подорожні без перешкоди захоплювалися стрічними картинами. А були се картини, яких не бачив ні Протоґен, ні його наслідники, картини, яких не було ні в Пропілеях, ні в Стоа Поікіле, ні в домі Нікія. Вони чергувалися ненастанно, змінюючи безвиводно краски, види, постаті, а що більше, вони засувалися одні за другі, наче острови на Архипеляґу, або хмари на небозводі, губилися, появлялися відтак знову серед зміненої обстанови, у новому освітленні, на иншому тлі... На Мнемозіну, матір Муз! Може бути, що її дочки купалися залюбки у водах Пермессу та Гіпнокрени, але певно не раз весною бистрий лет птиці переносив їх і сюди у країну Кімерійців. Бо навіть піднебесня, божеська штука, яка не знає голосу пристрасти, ні зміслових похопів, мусить не раз відпочити та набрати свіжого життєвого розмаху на груди життям хвилюючої землі.

Грізний був вид велитенської ріки, якою здавалося, що пливе Океанос. Швидко, а невпинно котилися величезні маси вод, жовтавих або зеленавих, розбурханих, запінених, наче море у прибою. Серединою плила головна струя. Зі шумом та гуком перевалювалися водяні вали один через другий, наче ненаходили для себе місця у руслі та один через другого бажали вирватися вперед у даль, у незвідний, мрачний Понт.

Тихше плила вода при лівому березі ріки. Тут весняні води заливали простори, більші від усіх долин Геляди, рівніщі від низин Тесалії, буйніщі від берегів Пенея. Оттут

у височенних комишах, очеретах, трощі, серед водяних лелій, купчатки та ситнику гніздилася безліч всілякої птиці Журавлі, меві, лебеді, гуси, качки, слукви, водяні курочки, бузьки, чаплі, а навіть пелікани виводилися тут міліонами, літали цілими хмарами, обсідали нераз щоглу, вітрило та каюту, наче святі голуби Афродіти кривлю Партенону. Крик усієї тої пташні глушив хвилями голоси людий, а особливо різко вирізнявся крик чайки: киги! киги! Сим сумним покриком, наче нагадать бажала птиця, що се не рай, а земля, що тут лиш тільки місця для живих, скільки оставили їм мертві, що се не вимріяні поетами, блаженні острови, а темний беріг Кімерійців, негостинний, дикий, варварський. Сумно ставало Гарміоні від сього покрику чайок.

— Скити розказують, — пояснював Трофіос, — що чайка се душа матері, яка кинута чоловіком, вбила його двоє дітей, а сама скочила у хвилі Борістену. Але бог ріки велів їй прогнати, кажучи: „Убити теперішнє можна всякому. Його смерть робить місце майбутньому. Але вбивати будуче се злочин, якого не простить ніякий бог, бо будуче, се якраз власність богів“. Злочинна матір пізнала свою вину й пішла благати Паппая, бога неба, щоби простив її гріх. Але і Паппай прокляв її, щоби не найшла мира ні у світі, ні там у підземеллі, тільки зміненна у чайку заводила ураз і нагадувала усьому навіть серед найпалкішого розгулу життя... смерть!

— Видко Скити не шанують жінок, але люблять діти! — пояснював Аґатонікос.

І так раз у раз пропливали попри острови, повні гамору та життя, пестрі від цвітів, які ковром укривали всі отверті місця. Сині китиці незабудьок, жовті козельці та кульбаби надили око, а хотяй зміж високих трав не видко було инших цвітів, то зате хвиля пахощів неслася від них та обдавала видців, наче жертівні пахощі святині. На правому березі показувалися зате вечерами величезні череди ріжного звіря. У тіни могутніх дубів, верб, осокорів, тополь та вільх припочивали тисячголові череди турів, диких коний, оленів, а серни, кабани, сайгаки приходили до водопою. Але ліс ріс тільки при березі, дальше шумів височенною травою степ, а вечірний легіт зі заходу приносив виття вовків. Найрідшою у сій розкішній пустині була людина. Всього кілька разів бачила Гарміоне на березі людий, а Трофіос пояснював, що се оселі хліборобських Скитів, або торгові станиці херсонезьких, ольбійських та паптікапейських купців.

В кінці дванацятої днини після виїзду із Ольбії побачили подорожні на високому виступі берега іздця зі списою,

у високій шапці та широкому плащі. Ярко-червону одержу розвівав вітер, наче прапор на щоглі.

Керманіч чимдуж завернув байдак від берега на середину ріки, а Трофіос сказав:

— Се Скит — кочевик, або як вони самі себе називають царський Сколот. Треба тепер пильно глядіти, чи ніччю сторожі розставлені як слід, бо в кожній хвилі може нас постигнути нещастя. Численне бач потомство видала зі себе Ніч, мати всіляких страхіть у сьому та тому світі. Хай стереже нас Гермес, післанець богів, товариш і помічник людей!

— Якто, то ви ведете зі Скитами війну? — занепокоїлася Гарміоне.

— Зовсім ні! — пояснив Аґатонікос, — але царські Скити вважають себе володарями всіх людей, які замешкують їх землю, а одиноким законом який признають в воля їхнього царя.

— Се зовсім так, як у Персії! — замітила дівчина. Батько Евтресій бував у Сардах, то й розказував мені про се.

— Без сумніву! — відповів Трофіос, вони й тої самої породи що Перси та говорять подібною мовою, але тільки властиві Сколоти. Хлібороби або наші Калліпіди зовсім інакші. Калліпіди говорять як Тракійці знад Істру, а мову Скитів-орачів розуміють тільки сі, що живуть між ними. Вона звенить наче мідяна посуда та пригожа до співу, підчас коли тракійський говір наче немащена теліга. Тим то Калліпіди не співають зовсім, а зате Скит-орач кроку не зробить без веселої пісоньки або побрехеньки. Але одні і другі зовсім не те, що Сколоти.

Гарміону вельми зацікавили оповідання Трофія, а нові вражіння затерли звільна спомин Демофілі. Крім сього пізнала вона з неодного, що поминувши мову, пересічний Скит не різниться від атицького хлібороба більше, ніж Тебанець від Атенця або Етеокретіць від гелєцького Кретійця з побережа. Як нерозумними, прямо смішними видалися їй сі закохані у своїй виключности атенські мудрики, що всякого прозивали варваром, як його колиска не стояла в тіни скалистої Акрополіди.

— На Палляду! — сказала собі, — більше в на світі людей, чим вони самі знають, а кращий хиба Скит, який переїмає знання й обичай від Атенця, ніж Спартіят у своїй заскорузлости!

Третьої днини після сього, як плотці побачили Сколота на березі, а двадцятої від виїзду з Ольбії, прибули до станиці Аґатоліка, де привітав їх його орудар Гермес. Станиця лежала на правому березі ріки, у тіни високих, білих тополь і була окружена високим частоколом. На сій частокіл вирубали були перші поселенці всі дерева, які росли

неоподалік від станиці, так, що тут степ доходив аж над саму ріку. З вартівні обіймало око не тільки весь простір вод, але й цвітисте море трав. Посередині майдану лежав низкий, з тугих дубових кругляків збудований двір, у якому мешкав Тетікс та його гості. Упродовж частоколу, кругом майдану стояли хати для залоги, робітників, склади на рибу, мід, віск, шпихлірі, то що. Під хатою був просторий льох. Тут Тетікс переховував вино, яке було найважливішим предметом виміни у торгівлі зі Скитами. У великій підмурованій коморі за хатою держав геленську куплю: золоті персні, ковтки, бляшки до упряжі та до нашивання на одержу, кольчуги, панцирі, червоне сукно, борти, мідяні кітли, кубки, ковані спіжем роги тура, інкрустовані скриньки, триніжки, гарно поливані збанки, мішальники, амфори, вази. Сеї скарбниці пильнувала залога день і ніч не тільки перед кочевиками, але навіть перед сусідами, так великою була її вартість.

Вістка про появу Сколотів не була для Тетікса новою. Вже від довшого часу цар Спадакес бушував по околиці, шукаючи за повернувшим потомком Санага. Пантікапейські Сколоти відмовили йому вже послуху, Калліпіді також, але ні у сих, ні у других не появився ще новий цар. У виду сього Спадакес думав, що він удався у Герргос на пороги, де в могили царів, принести жертву на могилі батька. Тому чатував над Дніпром, щоби зловити суперника при переправі та вбити скрито від прочих Сколотів. Вони бачі хвилі не завагалисяб покинути неправного царя при появі Ойтозіра. При сьому нераз перешукував геленські станиці, а якщо заскочив яку ненадійно, то грабив безпощадно, що тільки найшов у них.

Одначе кілька днів минуло, а скріплена залога станиці не бачила ворога. Важка, дубова брама була на глухо зачипена, а конюх Гарміопи, який що днини виїздив у степ, разураз приносив вісти, що ватаги Сколотів пробігають степ здовж цілого правого берега, одначе не підїзджають до станиці. Уми замкнених у двориці Геленів стали успокоюватись, а там вони знову прицялися за своє діло: рибальство та торгівлю.

Ворота відчипено, а ясповолосі, синьоокі Скити орачі стали привозити свій товар: збіжжя, мед у сотах, віск, смушки, скіри волів, солену рибу бочками, то що. За се брали вино, сукно, прикраси, посуду та лишали Тетіксові описи або і зразки предметів, які бажали мати при слідуячому обміні. Тетікс пильно затямлював і занисував сі бажання, щоби відтак замовити потрібну куплю в Ольбійських ремісників та вдоволити вимоги доставців.

Вечерами випливали човни на ріку та при світлі смолоскинів ловлено рибу...

V.

У лугах над Борістеном співали соловії. Не один і не два, а цілий хор. Як там далеко в Геляді навзаводи чирікають цікади-цвіркуни, так тут розспівалися найкращі співаки землі. Солодкі, пліняючі серце звуки переходили раз-ураз наглими та принадними переливами у іншу мелодію, інший ритм, але й ся зміна і ці переливи не були гірші первісної пісоньки. Одному соловієві відповідав другий, третій, десятий. Одні підхоплювали розпочату пісоньку, другі уривали та починали на свій лад другу, зовсім іншу, та все таки у незрівняній понаді згідну з усіма прочими. Ось обізвався один... Довгий, протяжний тон, наче питання: Любочко ти тут? Прийди, прилети в зелений луг над воду, послухати пісоньки, яка не має слів, але понятна всякому, в кого живуча кров бється в серденьку. Ніхто не любить словами, любов, се музика, спів, мелодія і ось її почуєш тут у всіх грайливих відтінках тонів. Вона, наче мозаїка, вкрита огневою емалією, яка блищить, іскриться, сяє, а її зміст зовуть люди красою. Бо вона цвітом людської природи, у якому вся розкіш теперішности та вся надія майбутнього.

Чимраз голосніше, живіше тьохкав соловії у лузі. У вогке нічне повітря випливали трелі, щораз то інші, барвисті, пестрі, ріжноманітні наче морська хвиля у місячному світлі, наче цвістистий степ у травні. Тьохкав, тьохкав... аж звільна став втихати. Наче втомлена любовними ласками людина клонить голову, щоби у сонній мрії пережити ще раз усю радість життя, — стихав і соловії. Уривалися солодкі переливи нагло, несподівано, але і незамітно, бо вже другий мистець підхоплював слабіючу чергу тонів... І так співали соловії всю ніч, а весь світ заслухувався в їхню чародійну музику.

У станиці Аґатоніка не спали ще всі молодші мешканці. Лежачи на підсінні дворища, вони гуторили зтиха про рідню в Ольбії та про се, що і там живе хтось такий хто радо слухав нічних трелів, мріючи про вигнанців у далекій Скитії... Не спав і Трофіос, сидючи біля Гарміони на низкій лавочці. Перед ними у місячному сяєві розвернувся сріблестим туманом окутаний Борістен, а тихий шум його хвиль давав дострій до пліняючої любовної меліки соловія.

— Чи чуєш, Гарміоне, — питає Трофіос, — як надить нас фільомеле? Чи розумієш, що вона саме нам пригадать бажає? Недовго цвите степ, недовго пливуть весняні води Борістена, недовго співає й вона. Віз Геліоса, який поперепалював шкіру Етіопів, перепалить і тут ніжні билінки та платки цвітів, випе воду з великих рік, пожовкне, спопеліє світ, втомиться й серце невзгодинами життя...

Гарміоне, чи не розуміє твоє серце ударів мого? Чи ти з дружини Артеміди, яка не знає любові, ні роскоші? Скажи мені тільки одно слівце, у якому відбивається зміст чарівної пісні лугів, а не втраченою буде для нас весна. Пестлива рука Афродіти приведе нас до огнища, яке запалить Гімен, а його смолокип освітить шлях нашого майбутнього щастя...

— Ні, Трофіє, не з дружиною Артеміди прийшла я сюди. Привів мене сюди хоробрий, благородний муж...

— Ах, ти ще його не забула?

— Можна гніватися, негодувати, але забувати не слід нічого й нікого!

— Бачу, що ти зрозуміла пісню фільомелі, але не я зірву квітку, яка виросла сеї весни на шляху мого життя...

Гарміоне мовчала хвильку, аж відповіла:

— Не кидай надії. Трофіє! Ще всіляке може бути. Щоправда Ойтозірос близький мені серцем, але ти Геленець, а він ні!

— Боже! — закликав Трофіос, обіймаючи лівою рукою круглі коліна Гарміони. — Пришліть яких ворогів і дайте й мені оружною рукою добути се, чого не можу добути серцем. Найсчезне твій сього, що ділить нас обоє, перед героїзмом Геленця!...

Праву руку підняв гори, наче призиваючи богів, але не скінчив промови. Нагло сталося щось, що, як здавалося, зовсім виходило поза обсяг мислимості. Понад темними палями частоколу, які ярко відбивали від сріблених трав, появився нечайно ряд голів у високих, кінчастих шапках. З брязком та шумом піднялися вони в гору, аж на верху огорожі, наче галки на крівлі хати, станув ряд високих, чорних, людських постатей. На їх плечах розвівав вітер довгі плащі, наче крила хижих птахів. Над головами блистали вістря спис, а з під високих шапок, ярко освітлених місяцем, видніли темні, грізні, бородаті лиця мужів.

Хвильку стояли напасники на частоколі, а там одним скоком нашлись на майдані і бігли без оклику, але з брязком мечів та щитів до дворища. За першим гуртком показався другий, третій, четвертий і в мить заповнила собою товпа площу перед дворищем.

— Сколоти! До збруї! — крикнув зриваючись Трофіос.

Йому відповів скажений рев нападаючих. З підсінь позривалися оборонці, але в мить як британці ведмеда у тростнику, обскакували кожного Скити. Свист, брязк, крики, проклони змінили вимріяну картину земного раю у якесь пекло злоти, жорстокости, божевілля... Також на Трофія кинулося з диким криком кількох Скитів. Заки однак прийшло до боротьби, у повітрі свиснув аркан, і наче остродонна амфора на гладкій долівці, упав молодець на землю.

Серед реготу потягли його напасники перед дворище, де покотом лежали повязані слуги Агатовіка. Дивним дивом усі були живі, тільки чотирох вартових лежало біля воріт із перерізаними горлянками.

Наче мраморна статуя, з широко розплющеними очима гляділа Гарміоне на хаос, серед якого опинилася так нагло. Кілька разів підбігали до неї розчіхрані Сколотів, але ні разу не займали її, наче її не було у дворинці, або начеб був на її пальці перстень Гігеса. З отупіння вирвав її вкінці грімкий голос мужа, який станув на підсіпні дворища і видавав прикази другим. Оглянулася.

З над Борістена ставав день, а на побілілому небі появилася червона смуга. Білде світло днини зливалось з лучами заходячого місяця у непевний, зеленяво-фіолетний розсвіт. У ньому вже виразніше виступали постаті Сколотів, їх червоні плащі, довгі ногавиці та каптани, яких поли звисали з переду трикутнім зубцем аж до колін. Грізно хмурилися темні, худощаві лица з вірлиними носами та лискучими, глибоко осадженими очима. Посеред майдану лежали бранці, а біля них вбито в землю чотири довгі списи, на яких висіли шкірки з голов побитих вартових. Кількох Скитів пильнувало сих трофеїв легкої побіди, а прочі за сей час виносили з під мурованої комори скарби Агатовіка. Брама була виломана, а біля неї валялися трупи з кривавими обдертими черепами.

Довго гляділа Гарміоне на дію спустошення та грабунку, аж нагло погадала собі, що при березі ростуть очерети, а десять стадій долі водою лежить село Скитів-орачів, які певно переховують її перед Сколотами. Гадка та рішення прийшли майже рівночасно. Кинула оком довкола себе... ось при її ногах ніж, який випав із рук Трофія... живо підняла його і сховала у складках гіматіону. Відтак подалася у тінь дворища, щоби незаметно збігти між хати при частоколі. Вже добилася до воріт одної, коли саме з неї вийшло двох Сколотів. Вони заступили її дорогу й один усміхнувся, роздіймаючи рамена.

— Вертай, дівчино туди, де зложена добича! — сказав ломаною геленською мовою. — У нас жінки свободні, але тільки в обсягу богині Тавіті, в войлоковому шатрі при огнищі. Не пробуї отже втікати, бо наш цар се не ваш астіном, а його приказ сильніший від залізних кайданів.

Білий одяг дівчини на тлі темної хати звернув увагу других і вкоротці біля неї зібрався гурток Сколотів. Вона сама стояла, дрожачи з переляку та озлоблення, а рука судорожно затискалася довкола ручки пожа. Ось перед нею неволя, або загибель! Щож вибрати? Кому вбити в серце ніж Трофія, одному зі Сколотів, чи собі?

Але в сю мить поміж Скитами, які гуртувалися біля неї, майнуло лице Октамазада зі сивавою бородою, а поза його плечами доглянула Гарміоне черти свого конюха. Оба Скити стояли спокійно, опираючись на списи, а Октамазадес прикладав до уст палець. Щось наче лискавка осліпила нагло дівчину.

— Він тут! — забилося серце. — І сей і той. Побачимо...

І гордо, відкинувши з чола волосся, попрямувала назад до дворища і станула на порозі.

Тимчасом зійшло сонце, якого червоно-золотиста куля виплила з поза сірого овиду. Її лучі заграли на рухливій поверхні Борістена мигтливими рефлексами, наче кидали в жовтяву, каламутну хвилю сипкий вогонь. Заграли вони й на окервавлених вістрях спис та на мечі, який був вбитий у землю перед воротами дворища.

До сього то меча підійшов високий, молодий ще Сколот зі золотим чільцем на голові, у багатому, золотими бляшками нашиваному каптані. Із під нього іскрилася наче зеркало кольчуга, якої луска була теж грубо позолочена. Самоцвіти вкрапали пояс, за яким виднів застромлений ніж у багатій оправі. До мужа підвело двох Скитів коня, який пручався, ставав на диби та форкав із ляку.

Один із конюхів ухопив коня за храпи, а другий підбив йому рівночасно коліна, так, що кінь став навколішки передніми ногами та простяг голову до меча, наче справді бажав молитися. Тоді Скит у діядемі добув ножа й одним махом перерізав горло звірині. Вмить підставили два другі мідяний, позолочуваний ківш, і червона кров струєю потекла у нього. Члени звіряти судорожно двигалися, останній віддих зі свистом добувався з перерізаної горлянки, а Скит у діядемі, піднявши до сходячого сонця кривавий ніж, молився:

— Тобі, Паппас, боже неба, тобі, Апіє, богине землі й вам усім, могучі та блаженні боги, приношу сю кров. Хай земля і море, огонь і вода, рослина й живина радіє обличчам божества та нехай воно звернеться й до нас, Сколотів лицем Мітри, світлого, ясного, безсмертного, якого луч мечем, а меч лучем!...

Влив ківш крові на вбитий у землю меч і так кінчив:

— Зійди з високого Гара Берецайті, де твоя золота палата, о побіднику демонів, зійди і глянь у наші серця, повні правди та щирости, як щирою та правдивою є кров нашої жертви!

З набожнім мовчанням слухали уставлені в круг Сколоти слів молитви. Тимчасом оба помічники жертводавця наточили другий ківш крові і понесли його поміж товпу, де кождий устромлював туди свою стрілу, на знак, що і він бере участь у жертві.

— А тепер подавайте сюди ольбійського крамаря! — гукнув Скит у дядемі.

Заворушилися Сколоти і швидко перед лицем царя стали Аґатонікос та Трофіос. Старий охолов уже з переляку, а видячи, що його життя не грозить ще небезпека, вмить відзискав сомопевність.

— Могучий царю! — начав мовою Скитів. — О скільки знаю, між начальством сильного города Ольбіополітів а тобою панує вічний мир, обопільна згода та любов. Тому думаю, що нічний напад на мою оселю, се тільки помилка хоробрих Сколотів, які взяли мене за кого другого. Якщо бажаєш на дальше доброї злагоди, якщо не хочеш бачити тільки замкнених воріт нашого міста, верни мені забране добро та жінку мого сина, як належить по закону богів та людей!

— Що бреше ся лисиця? — звернувся цар до кількох старших Скитів, які стояли гуртком біля нього.

— Він каже, що ти, царю скривдив його й домагається відшкодування! — відповів із поклоном Октамазадес.

По скитському звичаю цар говорив тільки зі своїми достойниками, або з рівними йому станом чужинцями. А Аґатонікос не був ні сим, ні другим. Тим разом одначе цар Спадакес тільки для зазначення своєї гідности звертався до оточення, бо вслід за сим заговорив до Аґатоніка впрост.

— Таке? Ну, я тобі на се відповім. Ольбія живе у згоді зі мною, то правда, але чи й я знею, се не записали ніякі жреці, ні чарівники, ні на камені, ні на металю. Мир є в овець із вовками. та не у вовків із вівцями. Не мириться орел із сайгаком, ловець із туром. Ха! ха! Як смієш ти, гноєм та гнилою рибою годований крамарю, грозити мені замкненими брамами Ольбії? Вони для мене завсіди отверті, а якщо замкнуться, то я відчиню їх... але тоді крізь них втіче все життя із города, як вода з діравого глека, як кров із розірваної бучки...

Цар почервонів із досади, очі кидали лискавки, права рука стискалася в п'ястук. По хвилі одначе поміркувався і говорив далі:

— Та ти, як звичайно, брешеш! Усі Гелени брехуни, але ти й між ними перший. Чи ти Ольбія? Чи Ольбія се ти? У мене є з тобою рахунок, а не з Ольбією! Ся дівчина, яку назвав ти своєю невісткою, се невіста Ойтозіра, який пропав десь у степах, а в якого руках право до власти над усіми Сколотами. Воно тепер в могому посіданні, бо я добув його мечем. Бажаючи отже вдержати його в руках, питаю тебе: Де Ойтозірос? Скажи, а сповню усе, чого забажаєш від мене, хочби прийшлося відважити золотом тіла отсих побитих, або віддати тобі, старому трупові, сю цвітку.

Тут рукою вказав на Гарміону, яка підійшла аж до них. Ніхто її не здержував. Напроти, всі радо розступалися перед нею, доки не станула біля царя, око в око з Аґатоніком та Трофієм. Аґатонікос обтер рукою спітніле чоло.

— Могучий царю! Бажаєш від мене неможливого. Тільки Геліос, якого лучі проникають у всі закутини світа, може сказати, де укривається твій ворог.

— Га! Санаґові говорив ти що инше! — замітив їдко цар..

Аґатонікос заточився мов п'яний.

Ах, ти знаєш?... — прошептав.

— Знаю, знаю, з ким говорю та про кого і так гадаю, що договорився вже до сього, що бажав знати. Ти певно не завагавсяб зрадити Ойтозіра, якби знав, де він. Та не гадай, що між могилами Скитії, у її високих травах, плавнях та солончаках укривається злочин зрадника перед оком Мітри, або його заступника — царя. Не помилявся я, кажучи моїм: „Добудьте мені дворище Аґатоніка!“ Ти брешеш, як брехав усе життя. Одно тільки правда, що не знаєш місця, де укривається Ойтозірос... Тому йди! Сядь на човен зі своїми рабами та сином і счезай із моїх очей, бо я часами послушуюся зрадниками, як кождий цар, але ними горджу. Проч!

Аґатонікос подався взад, але ось виступив наперед червоний мов грань Трофіос.

— Царю! — сказав дещо дрожащим голосом. — Позволь узяти з комори одежу для дівчини!

— Дівчини? — спитав Спадакес, протягаючи руку, наче бажав здержати надходячого молодця. Дівчини? — повторив по хвилі, пильно приглядаючися Трофієві. — До дівчини має право тільки сей, хто привісить сагайдак до ручки її теліги, або до одвірка її хати та стане її оборонцем по закону Артїмпази. Власником її був Ойтозірос, а я відібрав йому її мечем. Вона моя...

Спокійним кроком підійшов до одвірка дворища, вбив у нього ніж, а на ножі повісив свій сагайдак із луком та стрілами.

— Вона моя, — повторив ще раз, — а на прохання царя може стати тільки рівний йому князь крови!

Слова сі, висказані по геленськи, зрозуміла й Гарміоне. Трофіос замовк і пригриз уста. Натомість між Сколотами озвався глумливий сміх, а по хвилі голосні оклики в честь царя та богині Артїмпази. Аж знову поблідло лице молодця і він сказав:

— Не забувай, царю, що не ми двоє були зрадниками Ойтозіра, тільки Аґатонікос. Ми правимося законом Геленів, а не Скитів. Їх закон нас не тикається!

Серед загальної мовчанки виступив із круга Скитів Октамазадес і поклонився цареві.

— Позволь, могучий царю, сказати і мені слово! — попрохав.

— Говори! Цар, який слухав терпеливо брехень Гелєнів, тим радше може й повинен послухати голосу благородного князя Сколотів.

Октамазадес звернувся до Трофія.

— Ти не кажи, що тільки Аґатонікос зрадив Ойтозіра, бо чи ти не зрадив його довіря, бажаючи взяти йому його невісту? Він повірив тобі її, а ти що зробив із нею? Усіми силами змагаєш до сього, щоби її опутати гладким лицем гелєнського чепуруна! Цар Спадакес узяв її мечем, ти бажавби її украсти. Чимже ти не зрадник?

— Зрадник! Зрадник! — закричали Сколоти, з яких деякі розуміли добре мову Гелєнів.

— Одно тільки не подобалося мені, — продовжав Октамазадес, — і як досвідний у лицарському ділі Сколот, питаюся: Як може благородний лицар відбирати жінку у неприсутности її власника?...

Старий відважно глядів в очі цареві, а сеї зморщив брови і схилив голову. Закид старого був оправданий...

Мертвецьки мовчали Скити, які добре знали, що власть Спадака не ґрунтується на праві наслідства, а на його особистих прикметах. Зядля них признали його всі царем, бо серед ріжнородних племен Скитів конечною була царська власть і сильна рука. З появою одначе правного заступника богів кінчилася його влада, бо у Сколотів тільки мужі королівської крові могли спорити про царський діядем. Виступ Октамазада зрозуміли всі як оборону прав Ойтозіра. Деж він? Чому не явиться перед ними та не зажадає звороту украденої корони? Чому не покаже на груди тетованого обличча Апії, богині землі, матері всіх богів та людий? До чогож гне вкінці старий князь?

— Добре! — сказав нагло цар. — Ти, князю, закидаєш мені, що не я власником сеї дівчини, а Ойтозірос! Бачать боги, що се неправда, бо в Ойтозіра украв її Трофіос, а не я! Я відібрав її крадієві мечем, але щоби хто не сказав, що я ховаюся за свій царський щит, отже рішаю ось що: Ти, Трофіє, Гелєнець, то правда, але ти на вольних степах під небосклоном Палпая в руці царя Сколотів, скований їх законом, а не приписами ольбійських архонтів. Закон Артїмпази обов'язує тут і тебе. Тому скинь із себе плащ, як ось я і поборімся про се, кому припаде в уділі дар богині любови. Хай кров другого буде весільною жертвою богині Тавіті від побідника. Ставай!

На даний знак підійшло двох молодих Сколотів, які швидко здійняли з царя лискучу зброю та каптан, а дали

в руки звичайний, скитський меч та щит. Впрочім уся горшня половина тіла була обнажена, щоби було видно кожду рану, кожду краплину крови. Величчя а разом грізна поява царя подобалася Сколотам і вони голосними окликами привітали його виступ.

Тоді ненадійно для всіх заговорила Гарміоне звучним, спокійним голосом.

— А вуко, Трофіє! — в твоїх руках твоя і моя судьба. Се, чого ти бажав, сподіялося! Поборися з ворогом, вчини те, що вчинив Ойтозірос, а тоді...

Не докінчила одначе, бо голосний регіт кількохсот мужів спинив її. Трофіос, побачивши царя готовим, оцінював через хвилину зором противника. Але трусливе серце задрожало йому в груди. Під ним зігнулися коліна, він сплотнів увесь, подався взад, один крок, другий... а там відвернувся і побіг за батьком до пристані.

Гарміоне закрила лице руками, щоби укрити румянець стиду. Але ніхто не глузував із неї, та її почувавь. Вонаж була тільки жінка, а гідним погорди може бути тільки муж...

Цар звернувся до Октамазада і Гарміони.

— Бачиш, старче, що я виграв боротьбу самим царським оком, від якого тікають демопи, мов перед щитом Мітри. Дівчино! Ти кинула свою любов брехунові, обманцеві, трусові, але Артїмпаза не дасть твоєї краси негідньому, бо вона краще чим ти сама знає, чого треба людині в життю. Ти моя! Може й тепер заперечить мені права Октамазадес?

— Ні, царю! — відповів холодно князь. — Вона твоя, а ти заховаш її для правного її власника, бо ти цар, а цар є першим сторожем закона. Ти сам признав, що не ти, а Трофіос украв дівчину Ойтозірові. Невжеж ти тільки на те її відібрав злодієві, щоби самому зайняти його місце?

Спадакес спалахнув.

— На Апію! — закликав. — Коли сніг пізнього віку покрит волос мужа, тоді у черепі замерзає мізок. Торочиш від ранку про правного власника, про Ойтозіра, а де він? Не будь він обманцем, він певно давно зажадавби звороту влади від мене і я віддавби йому її. Царський вінець ваявся у грязі, коли я вістрям меча підняв його. Видко він не сміє стати переді мною...

— Ти не бачив його, царю, але бачив його я! — відповів спокійно старець. — Він не являється перед тобою, доки ти не вернеш у Герргос, де вершаться могили предків Ойтозіра і де всі Сколоти зберуться невдовзі на дорічній обхід смерті останнього царя. Ти, царю, настаєш на його життя, глядиш за ним у степу, у плавнях, у лісах, у селах хліборобів, у станицях Гелєпів, та все надармо!

Ним піклуються безсмертні боги та вірні душі людей. Усе, що робиш ти, знає він від мене, усе, що діє його невіста, доносить йому його молодий конюх. Ти не досягнеш його рукою скритовбійника, а побачиш його аж тоді, коли віддаватимеш йому владу прилюдно, як щойно обіцяв.

Скажений гнів розсаджував груди Спадака. Очі вишли з оправи, здавалося, що на раменах ось, ось і пукне шкіра, яка обтягала тугі м'язи; жили на карку пучнявіли, дрожали губи, а на них у кутиках уст показалася піна. Меч, який цар держав у руці, піднімався звільна у гору. — Не підняв його одначе. Наче ріт пчіл при вилеті матки заворушилися Сколоти, а їх оклики спинили царя. Круг мужів змінився в товпу, яка хвилювала довкола обох розмовляючих серед окликів та запитів. А в сю мить між Октамазадом а царем найшлася Гарміоне. Мимохоть подалися найблизчі, щоби не придавити, або не зранити жінки.

— Мужі Сколотів! — закликала високим, жіночим голосом, який ярко та виразно вибивався понад гамір мужів. — Мужі Сколотів! Тут ходить не тільки о царську корону, але і про мою долю. Я не бажаю, щоби вирішував її Спадакес. Рішайте ви, а ні, то рішить моя рука!

І наглим рухом підняла горі лискучий ніж Трофія, а другою рукою розірвала на груди білу одежу...

Сколоти замовкли, але не вернули на давнє місце. Вони щораз то виразніше гуртувалися у дві громади. Більша збиралася біля Октамазада, менша біля царя. Тоді цар кинув меч і сплів рамена на груди. Його лице було спокійне, тільки кутики губ дрожали помітно.

— Так ти, князю, починаєш ворохобню в імени Ойтозіра? Се злишне! — Він бистро поглянув по дружині і вмить визнався в розкладі сил. — Се злишне, бо я ні хвилі не задержу на чолі неналежньої мені корони... Друга річ дівчина. Вона моя, а хто її мині відбирає, побореться вперед зі мною по закону Артїмпази. Навіть сам Ойтозірос ще не цар, бо діядем ще на моїм чолі. Тож я і з ним стану до бою, про найвищі добра світа: владу та любов. Деж твій Ойтозірос? Пішли за ним, а поки що заказую всім яких небудь спорів, чи суперечок! Зате іменем промінистого Мітри та богині Апії приказую всім поклонитися без спротиву сьому, хто вийде побідником із нашого двобою!

Голос царя, зразу спокійний та рівний, задрожав при кінці, а на лиці знов заграла кров ненависти, гніву, завзяття.

Глумливо усміхнувся старець.

— Не треба, царю, ждати, Ойтозірос тут! — відповів. — Ось він!

Із одної з хат вийшов високий, стрункий Сколот у червоному плащі та кінчастій шапці. З брязком меча та щита, які висіли при поясі, переходив він поміж товпою, доки не станув проти Спадака.

— А ось і я! — сказав.

Голосний оклик радості привітав його появу. Видала його Гарміоне, але ніхто більше не обзивався. Всі ждали розв'язки.

Наглим рухом скинув Ойтозірос червоний плащ. На нагій, широкій груді виразно відзначувався синявою краскою тетований образ богині Апії: суворе, жіноче лице, окружене полум'яними язиками...

— А ось і я! — повторив, здіймаючи зі шиї малий, шкіряний мішочок. — На моїй груді святий образ богині, а ось тут те звено, якого не достає у твоєму дядемі, Спадаку! Таке звено дає цар своєму наслідникові враз із першим мечем, як запоруку майбутньої влади. Ти, старий Артанаспе і ти, Октамазаде, знали батька Санага, то можете стати моїми свідками перед лицем лицарського збору Сколотів!

Старий Артанаспес, високий, худий старець зі згоїною на чолі та осліпим оком, виступив уперед, віддав Ойтозірові земний поклін і сказав:

— Не треба нам твоїх знаків, герою! Хто знав молодим блаженного Санага, сей ні хвилі не завагається признати тебе його нащадком. Ти був далеко, та ми не забули тебе. Поклін тобі і слава цареві Сколотів!

— Слава, слава, цареві! — закричали як один муж усі присутні.

Гордим рухом голови подякував Ойтозірос лицарським підданам за признання, яке неодному зпоміж прибічників Спадака було вельми не по нутру. Але лицарський дух побідив усі прочі згляди. Ойтозірос, який укривався перед нечайним нападом, ні хвилі не завагався виступити на прилюдній нараді, бо знав, що між Скитами нема лукавства ні ложі, де ходить про лицарські справи.

Втім виступив наперед Спадакес. Його лице було похмуре наче небо, коли з над Понту надвигається буря. Коли став говорити, слова виходили крізь стиснені зуби якісь хриплі та свистячі, наче гадючий сик, повні злоби, ненависти, глуму.

— Пожди, Ойтозіре! Ще царський дядем у стіп сеї геленської дівчини. Тут зірвав із голови золоте чільце й кинув його до ніг Гарміони. — Вона вложить його на голову майбутнього царя. Заки поїдеш у Герргос, ще тут мушиш звести боротьбу зі мною на життя чи смерть. Хиба, що уступиш мені добровільно дівочу ласку, як я уступаю тобі царський вінець.

— Ні, Спадаку, — відповів Ойтозірос. — Царський вінець се моє право, оборона дівчини, се моя повинність. Вільно мені виречися права, та ніхто з богів, ні з людей не простить мені несповненої повинности!

Добув меча, підійняв щит, скинув з голови шапку й оба противники станули до бою, пробуючи землю ногами та оцінюючи оком противника.

VI.

Як тільки Гарміоне побачила Ойтозіра, уся її душевна мука счезла десь у глибині, ум відзискав рівновагу, а натомість зовсім ясно виринула гадка: „Ви обоє, Ойтозірос і ти належите до себе! Ви призначені собі, бо Парка Ляжезіс разом ісплела нитки вашого життя. Дарма, що він не Геленець. У безмежах степу ширшає кругозір, а око бачить тісноту атенського опістодому. У ньому темно, душно, невигідно, наче штучно плеканий рости́ні у черепку. А тут? Тут втвирається уся безкрай широкої волі, безмежній простір отвертої країни, з якої золоте яблуко Гесперід сотворить геленський дух. На Ареса! Атенський світ душиться сам у собі. Кинений на схід та північ він обійме землю аж по круг Океану!... Уосібпенням сього розмаху геленського духа був для Гарміони Ойтозірос. Його могутня поява стане Прометеем скитського варварства, а вона... вона, буде його Аріядною, якої провід дасть йому побіду над Мінотавром...

Схилилася її підняла кинений Спадаком діядем.

— Вложу йому на чоло вінець побіди! — погадала, — а якщо судилося йому впасти у порох боевища, то й я умру разом із ним. Хай помішається разом наша кров! На Гекате! Не тільки невірлиця Демофіле поклала любов до Стратоніка вище власного життя!

Стукнули мечі об щити. Зібрані Сколоти привітали сей перший відгомін бою одушевленим окликом. Зі здержаним віддихом стежила дівчина за лискавковими ударами, які завдавали собі противники з вирахуванням, але й із силою. Уже від перших ударів пірвалася шкіра на щитах, а металеві обручі, які їх окружали, повигиналися в кількох місцях. Оба противники не стояли на місці, а пробували то відти, то відси влучити ворога ненадійно. Недаром одначе Спадакес був першим борцем між Сколотами, недаром Ойтозірос уже двадцятилітнім хлопцем добув собі признання старців у народі так, що не забули його досі. Сили в обох були однакі, а Спадакес за час царювання вийшов був уже дещо з вправи, Він швидко помітив, що хитрощами не побідить Ойтозіра й тому, відбивши останній удар, напер на нього впрост, гадаючи розрубати щит і влу-

чити противника смертельно. Завязалася січа. Стук та брязк змінився у ненастанне звеніння, а око ніяк не могло розрізнити швидких рухів мечів. Вони як огнисті вужі маяли у повітрі довкола голов борців і видко було їх тільки через сю коротеньку хвилину, коли упадали на щит противника між ударом а новим розмахом.

Чимраз ближче і ближче підходили до себе борці. Щораз густіша хмара пилі підіймалася з під їх стіп, а з повищерблюваних мечів стали сипатися іскри.

Аж ось Ойтозірос чомусь то звернувся в бік... подався взад... вперед кинув собою Спадакес... Гарміоне закрила очі... Її рука міцно стиснула ручку ножа... Грімкий оклик із соток грудий, оклик одушевлення та радості заставив її розплющити очі. Перед нею серед опадаючої куряви стояв над тілом поваленого противника... Ойтозірос із порубаним щитом на лівій руці, з окервавленим мечем у правій. Але й його лице було з лівого боку криваве. Кров заливала ліве око й застигала на вусах та бороді, але він не звертав на се уваги. Щож сталося?

Після довгих зусиль пізнав Ойтозірос, що має діло з хоробрим противником, якого завзяття ще збільшували честилюбивість, любов, а то й ненависть до суперника. Тому удав, що слабне, щоби відтак наглим ударом ранити противника та осягнути перевагу. Але тут о мало що не поплатився за свій підступ життям, бо Спадакес у бововому захваті нагло подвоїв силу ударів, а один із них досягнув чола Ойтозіра. Брикнула кров, але в сей мент, коли все тіло Спадака подалося за розмахом у перед, Ойтозірос зробив пів обороту в бік, а там із усієї сили вбив меч у шию противника.

Спадакес умірав, а бачучи се, всі його свояки та приклонники покинули круг видців та оточили його, щоби показати новому цареві свою вірність, але й свою благородність. Перша веліла їм не покидати у смерті близької людини, як друга не дозволяла їм спомагати мечем його неблагородних стремлінь. Ойтозірос зрозумів се й указуючи Гарміоні засумований гурток Сколотів, спитав:

— Як гадаєш, Гарміоне, чи вчинив би се при трупі Стратоніка Ономархос у прияві Критія?

Але Гарміоне не відповіла, тільки підійшла до нього та вложила на його чоло золотий діядем скитських царів— а рівночасно всі Скити ударили мечами об щити та голо, снім криком привітали нового царя.

Ойтозірос здійняв сагайдак Спадака з одвірка хати, а привісив свій. Але даром ждала Гарміоне вечером його приходу. Тільки старий Октамазадес прийшов спитати, чи її чого не треба, а там і він вийшов.

Сколоти пристроїли її кімнатку усім, що найшли у скарбниці Аґатоніка, а коврів та опон дістали з найблизчого села хліборобів. Одначе сим разом самотно тільки слухала Гарміоне пісень солов'їв та самотньою найшов її солодкий Онейрос.

Другої днини підвели її коня і Гарміоне побачила себе на чолі двохсот Сколотів у високих шапках, червоних плащах, з довгими списами, на яких маяли шкірки з волоссям, позривані з голов побитих ворогів. Їздці співали дорогою походні пісні, показували всілякі штуки на конях, удавали напад та оборону, словом старалися скоротити її час подорожі. Під вечір заїхали у край степовий, філистий, у якому були могили давних царів. По тому боці лежав Герргос, околиця, у якій перебував царський двір. Туди зіздилися також деколи князі-намісники царя від Калліпідів, Алязонів, Аґатірсів, Скитів-орачів та кочевиків. Над Борістеном на рівнині вже здалека доглянула Гарміоне картину, яка була вельми схожа на вигляд атенської агори у торговий день, тільки о много більша й багатша людьми та красками.

На широкій рівнині над рікою видніло наче чотири села, чотири табори скитських племен Авхатів, Катярів, Траспіїв та Паралятів. Складалися вони з безлічі войлокових буд на колесах із занавісою ззаду, а віконцем зпереду. За ними, кожда про себе окремо, паслися величезні череди волів, коров, кіз та овець, а далеко на овиді показувалися бистроногі табуни невеличких, але палких та витревалих скитських коний. Біля черед та возів роїлося від їздців у довгих плащах зі списами та арканами, рабів у сірій полотняній, або шкіряній одежі та жінок у ярко червоних хустинах та барвистих строях. Посередині між таборами, окружений також рядом возів, був осідок царя: пять просторих стіжкуватих войлокових юрт із золотими верхами. Тут жив давніше цар із жінками та дітьми, тут переховував свої скарби, тут жили також підчас дорічних зіздів князі чотирох племен Сколотів та намісники других скитських народів.

Човнами переїхала Гарміоне з дружиною на той бік ріки, а під вечір віхала у табор, де прийняв її Ойтозірос, цар, якого імя в імям бога сонця. З цікавістю приглядалися її жінки Сколотів, темнолиці, кароокі красавиці, стрійні в багаті намиста та узірчаті, багато золотом нашивані одяги. Вони гляділи на прибувшу без ненависти, бач минулися вже часи Анахарзіса та Скіллоса й ніхто не гір-

пився прибуттям геленської дівчини у царську юрту. Оттут у півтіни шатра вперше стрітилися Гарміоне та Ойтозірос від часу памятного двобою.

— Вітай, царю, — сказала вона, — вітай у своїй величі і змилуйся над безпомічною дівчиною! Ріши її судьбу як мога найшвидче, благаю тебе!

— Не глузуй, деспойна! — відповів цар. — Чи ти не розумієш, що між мною а тобою нема місця на пусті слова, та що наша судьба зависить після богів тільки від тебе? Скажи! Чи пізнала ти, чим ріжний Сколот від Геленця в очах тямущої жінки?

Хвильку гляділа дівчина у темне, худощаве лице Скита, вкінці усміхнулася жартівливо.

— Знати, то я знаю, тільки ніяк не можу зрозуміти, чому ти тоді... після втечі Трофія не прийшов вечірком у хату...

Вона надіялася обійму, поцілуя... першого поцілуя його повних, румяних, чорним вусом отінених уст... надармо! Ойтозірос кинувся зразу вперед, але припинився, зітхнув важко, потер чоло рукою, вкінці сказав:

— Ах, дівчино! Здається, поява самої святої Артїмпази не врадувалаб мене більше, ніж твої слова, але щож! Недосвідна ти й незнаюча, тому гадаєш, що своєю згодою придбала собі чоловіка як у Геляді, більш нічо! Ти помиляєшся. У нас нема весілля, нема обрядів, як і нема пожиття між нелюбами, то правда! Але саме тому нема і сили, якаб розлучила сих, що справді любляться. Навіть смерть не ділить їх, навіть могила не кінчить пожиття між сими, що самі без свідків та жреців получаються любовним вузлом у тіни шатра.

— Ох! Демофіле померла з туги за Стратоніком. І їх не розділила могила...

— Ні, Гарміоне! Се не порівнання. Вона погасла наче випалений смолоскип, зівяла, наче осінній пізноцвіт. А ось ходи зі мною на Борістен, побачиш, що там діється. Спадакес не був справжнім царем, тому його хоронять уже нині. Побачиш...

Коли вийшли із шатра, криваве зарево незлічимох кострів заливало ярким світлом долішню полосу чорної одноціли, якою налягла на землю хмарна, беззвізда ніч. При кострах суятилися Скити та їх жінки й дівчата. Мужі різали та паювали мясо, жінки виносили кобиляче молоко, сир, пшеничні коржі та лагодили вечерю. Видко було одначе, що вони спішаються. Не чути було ні співів, ні до-тепів, ні розмов. Наче якась таємна сила підганяла всіх до поспіху, на якесь страшне, лячне діло, перед яким мовкне веселість та радість, а камянів серце.

Цареві та Гарміоні підвели коні і вмиг уся дружина царя зібралася біля юрти, а там і поїхала через табор туди, де плив Борістен та вершилася могила Санага. До дружини Ойтозіра разураз прилучувалися сі Сколоти, які успіли вже повечеряти і швидко зібралосся довкола царської пари кількасот комонників та комонниць. Сі останні сиділи на конях по мужеськи так справно, як і мужі. У зборі панувало мовчання і чути було тільки брязк упряжі і зброї та тупіт коней. Мовчав і Ойтозірос, на якого чолі красувався дядем Санага, а Гарміоне, одягнена у синю, багато золотом нашивану скитську ношу, вся аж горіла з цікавості, що то саме бажав її показати Ойтозірос.

Аж ось і доїхали. Далеко від табору над рікою горіли великі огні, накладені з дров, які весняною порою наносила ріка з Гілеї. При сих кострах видко було гору викопаної землі, а біля неї глибоку, чотирикутню яму. З дещо отесаного каміння збудовано серед неї гробівницю, покриту сильною кришею. Не була вона велика, але Спадакес, як неправний володар, не міг мати більшої. Побіч ями, на низкому ложі покоїлося очищене з внутренностей, наповнене пахущим зіллям та обтягнене воском тіло Спадака. На ньому була багато золотом нашивана одежа, але не було царських відзнак, скиптра та вінця, тільки зброя і дорогоцінності. Біля тіла плакали й заводили жінки та наложниці погибшого, а було їх кільканацять. З другого боку держали конюхи улюбленого коня Спадака, який спинався, форкав, пручався та світив білками великих, від переляку одичілих очий. Цілий ряд других коний стояв неоподалік, а при ньому кільканацять пастухів під вартою цілої ватаги оружних Скитів. Товпа народу з околичних осілих сіл та чотирох таборів окружала могилу, тіло Спадака, жінки та коні густим перстенем.

Коли появился цар, підїхали до нього сейчас усі князі Сколотів і віддали йому поклін, а Октамазадес як найстарший між ними спитав:

— Великий царю, лице Мітри-Ойтосура! Ти дозволив похоронити по закону сього, хто піднімав меч на твою святу голову. Безмежня твоя великодушність ласкою заплатила за зло. Позвольжеж розпочати святий обряд!

— Начинайте! — відповів Ойтозірос. — Віддайте Апії се, що з неї вийшло, похороніть минуле, щоби буйно розцвіло майбутнє на славу та радість богів та людей!

— На славу і тобі царю! — хором відповіли Сколоти.

З круга виступило трїох мужів. Один у білій одежі, другий у червоній, третій у чорній. Всі мали на головах вінці з трав та цвітів, а в руках один мав ніж, другий залізний обруч зі шрубою, а третій меч. Були се жреці, які мали довершити обряду.

Перш усього біло одягнений підійшов до мерця і діткнув ножем його груди.

— О Апіє, богине землі, життя і смерти! — закликав. — Нема вже крові у цьому тілі, ти випила її там у степу, у полі бою. Ти кличеш Спадака, який був могутнім, багатим, здоровим, сильним вождом комонників, кличеш його до себе, бо бажавш тіла, як узяла кров. Так бери його як жертву від рідні, племені, народу! Хай із цього посіву зійде буйно нове життя!

Махнув рукою і вмить ухопили Сколоти тіло та по драбині знесли у могилу. Там засунули його у гробівницю. А тоді жрець спитав:

— Чи зладжено тобі, блаженний Спадаку, усе, чого потребує Сколот у вічному життю в Гара Берецайті? Чи є в тебе пожива, вино, олива, хліб? Чи є чарка, збанок, блюдо?

— О так! — відповіли з долу Сколоти.

Рівночасно на мотуззі стали у могилу спускати печені чвертки волів, баранів, всіляку дичину та пташню, далі смолисті амфори з вином, оливою, глеки з кобилячим молоком, медом, пивом, водою, вкінці дорогоцінні золоті, срібні, спіжеві та мідяні вази, збани, тарілки, кубки. На них видніли грецькими мистцями ковані фігури. Вони зображували побут Скитів у степу, їх боротьби, лови, пири, зброю, коні та слуг.

— Не на се дбає людина, щоби після смерти раділи другі її добром, — сказав Ойтозірос Гарміопі — а на те, щоби користувалася ними сама у ясному, білому раю Мітри — Ойтосура.

— Се гарно! — відповіла дівчина, — бо тільки так можна пізнати, хто любив небіщика, а хто ждав з тугою на його смерть. Один бач заплаче, другий зрадіє і не буде ложі ні в цьому, ні в другому.

Одначе картина змінилася у иншу, а серце дівчини застигло від жалю на її вид.

Жрець у червоному плащі підійшов до слуг і підняв меч. В сій хвилині заспівали всі Сколоти пісню смерти, яка зачиналася від слів:

Відходиш у рай Ойтосура, у Апії царство святе,
Спадаку, вожде Сколотів і слуг забираєш усіх
З собою в далеку дорогу...

Рівночасно жрець махнув мечем, а в сю мить на голови спадакових слуг упали обухи топорів. Другі Скити різали коні, а перш усього боевого коня Спадака. Кров полилася в могилу, а звуки пісні не завсіди глушили квік коний та харчіння убиваних мужів. Трупи конюха, підчашія та одівальника зложено біля гробниці, а поруч уложено коня. Коли пісня скінчилася, не чуть було вже нічого, тільки

дівночки та балабони, якими обвішані були криша гробичі та скрізь понабивані палі, звенінням відганяли демонів...

А тоді білий жрець поспитав знову.

— А чи зладжено тобі, блаженний Спадаку, усе, чого потребує Сколот у вічному життю? Чи є в тебе любий кінь, конюх, підчашій, одівальник? Чи є ясна збруя, молоді слуги — післанці, баский табун, який радуватиме твоє серце у степах вічності?

— О так! — відповіли з долу Сколоти.

— А чи є в тебе, блаженний вожде, наложниця-жінка, якої біле тіло подасть утомленому розкіш Артїмпази?

— Ні, нема! Приведи її чим боржій, бо пора вже покрити землю се, що втікло від лица дня!

— Невжеж вони уб'ють і жінку? — спитала Гарміоне Ойтозіра, дрожачи, наче від смертельної тривоги.

Але Ойтозірос мовчав. До гуртка жінок підійшов чорний жрець з залізним обручем і спитав:

— Котру з вас вибирав звичайно блаженний Спадакес у своє ложе? Чиї коліна цілував він найчастіше? На чий груди покоїлася його свята голова найрадше?

— Скїллі! Скїллі!

— Ні, Ідантірси!

— Тїсси! Тїсси!

— Тїсси! — закликали в кінці мало не всі жінки.

Молоденьке, може шіснацятільтне дівча висунено з гуртка наперед. При виді страшної, чорної, кривавої могили та валяви трупів подалася дівчина в зад, поблідла мов мерлець, а в широко розплющених очах малювався безмежний жах, ся живлова тривога, яка огортає людину при виді смерти, ся розпука молодого серця, яке має вмирати, заки ще жило.

— Я... чому я? Менеж силою взяв цар... — лебеділа.—

Усього чотири дні тому... О Апіє! Не бери мене! Я ще не твоя!...

Упала навколїшки і заломила білі, малі рученята, а там похилила головку й зімліла.

— Горе! — прошептав нагло біля Гарміони якийсь голос.

Живо оглянулася Атенянка. Її конюх закривав лівою рукою чоло й очі, а правою добував із за пояса ніж...

В мить догадалася що тут діється...

— Ойтозіре! — крикнула. — Сї жінки брешуть! Спаси Тїссу! Якби Спадакес любив був її, не чїпавсяб був мене!

Ойтозірос підняв руку. Чорний жрець та два Сколоти, які вхопили вже були свою жертву, відступилися.

— Пожди, знаючий отче! — сказав цар. — А ви, жінки, кажіть правду, бо якщо Тїсса не була улюбленицею Спадака, то він сам прийде по сю, котру любив. І ні він сам, ні она не найдуть спокою у вічності. Проклін ложі вчинить

із нього опиря — вовкулаку на весь час, який призначений до життя нащадкам Таргітая... Тому хай виступить ся, яка володіла в юрті Спадака!

В мить розступився гурток, а посередині остала висока жінка середніх літ, повногруда та круглолиця з великими палкими очима.

— Ойбара! — закричали в оден голос Сколоти.

А покликана виступила в перед гордим кроком.

— Так, Ойбара! — сказала звучим, чистим голосом. — Я бажала пімститися на сій малій тварюці. до якої розгорівся був Спадакес солом'яним огнем, а там булаб пішла за обоїма... Ось ніж... Життя без обійму любимого не стоїть і черепаного глека!

Тут кинула жрецеві під ноги ніж і витягнула обі руки до Сколотів. Вони вхопили їх, а жрець в мить заложив її на шию обруч. Покрутив закрутку раз, другий, а там і закинув на лице Ойбари чорну хустину... Через хвилю страшні судороги потрясали тілом жінки, тим страшніщі, що ні один стон не міг добути ся зі здавленої горлянки. Швидко спустили Сколоти тіло в могилу і поклали на лежанку біля трупа Спадака.

— А тепер, — гукнув білий жрець, а голос його дряв'яв замітно, — хай лискавка Паппая та проклін віщої Апії влучать усякого, хтоб нарушив упокій померших!

Кинув ніж, який держав у руці, в могилу, а вслід за сим зашуміла земля під заступами копачів. Підчас коли одні засипали яму, другі вбивали на палі тіла коний. У сі палі встромлювано другі, на які насаджувано тіла Спадакових слуг. Швидко ряд страховинних кукол окружав вінцем криваву могилу. Звичайно роблено се аж у першу річницю похорону, та виїмкове становище Спадака вимагало доповнення обряду сейчас.

Тимчасом ніхто й незавважав, як до зімлілої Тісси підбіг конюх Гарміони. Він підняв її, поклав перед царя і сам укляк біля неї.

— Віддай її мені, царю! — прохав. — Заки ще взяв її цар, вона моя була по закону Артїмпази. Не мені було ставать на прю з царем.

— Вона твоя, — сказав цар, — як тільки захоче сама.

— Ох, вона захоче, захоче! Життям усім не заплачу тобі, деспойна, твої ласки!

І вдарив чолом перед конем Гарміони. А в сій хвилі Тісса розплющила очі.

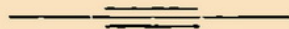
У тьмаве шатро прокрадався розсвіт. Сїрина його мішала ся зі світлом оливної лампади, яка горіла в куті юрти перед ідолами домашніх богів володаря. На перських пухо-

виках царської лежанки сиділа Гарміоне у спартацському хітоні, який закривав тільки груди і плечі, а боки лишав відкриті. У стіп дівчини клячав Ойтозірос, а Гарміоне гляділа на нього солодким, пишним, а zarazом боязким поглядом дівчини, яка уперве остане на самоті з вибранцем своєї любови.

— Скажи, могутня царице, — говорив Ойтозірос, обіймаючи білі, повві коліна дівчини, скажи, порадь мені і ріши мою долю, як дельфійський бог устами Пітії рішав судьбу пародіє. Я показав тобі похорони Спадака, щоби ти зпала, як солодким, та zarazом як страшним є закон Артїмпази, щоби зрозуміла, що у нас подруже се злука на все життя до гробу і поза гріб. Без крику та гомону, без співу та смолоскинів лучаться в нас мужі з жіпками, без злоби та глуму й розходяться, коли вязло почування за слабке... Але вічною неділивою є злука сердець перед богами і людьми. Я знаю, твоя душа здрігається перед страшною картиною варварських звичаїв. Тому на твоїй приказ киню ще нині сей табір і скажу до своєї душі: Радій молодістю, душе моя! Швидко прийде черга жити на других людей, а я повернуся у грудку пилі. Так не в сьому мов бажання, щоби покоїтися на царському ложі, тільки в сьому, щоби бути щасливим за життя. Як прийде смерть, то й проста рогожа може заступити ковер. І байдуже тоді, чи тверда під нами постіль, чи набита пухом...

Він цілував її руки і коліна. Тепло, яке било від них, відбирало йому тямку, а вона здрігалася під поцілунками усім тілом, а її грудь піднімалася, наче хвиля на розбурханому Понті.

— Страшні ваші звичаї, Ойтозіре! — сказала вкінці уриваним голосом, страшні, бо незвісні та не кождому зрозумілі. Але тричі гидкіщі та жорстокіщі бачила я в Геляді... Девь став, друже... Щож тобі відповім? Хиба словами Ойбари: Життя без обійму любимого не стоїть і черепаного глека!...

PK A 6-16 411